

ISM VADYBOS IR EKONOMIKOS UNIVERSITETAS
VADOVŲ MAGISTRANTŪRA

Lina Baranauskaitė

**Ekologinė lyderystė
kaip ekologinio sąmoningumo indikatorius**

Magistro darbas

Darbo vadovas

Prof. dr. G. Mažeikis _____

Recenzentas

_____

Vilnius

2009

S A N T R A U K A

Baranauskaitė, L. (2009). *Ekologinė lyderystė kaip ekologinio sąmoningumo indikatorius*. Magistratūros baigiamasis darbas. Vilnius: ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas.

Pagrindinis šio darbo tikslas – charakterizuoti lyderystės įtampas paribio versle. Paribio verslu vadiname verslą, kuris visuomenei reikalingas, bet pats savaime yra ekonomiškai nepagrįstas. Jam būtinas subsidijavimas ar spec. sąlygų sudarymas. Didelė reikšmė teikiama kultūros ir civilizacijos funkcionavimo ypatumams, kurie sąlygoja specifinės paribio verslo aplinkos susidarymą. Šiame darbe atliekų tvarkymo veikla nagrinėjama kaip paribio veikla, parodoma, kad ji gali būti ir ekologinio sąmoningumo indikatoriumi. Siekiama parodyti tapimo ekologiniu lyderiu problemas atliekų (šiukšlių) tvarkymo versle.

Darbo uždaviniai: išnagrinėti kaip apibrėžiamas sąmoningas požiūris į šiukšles, atskleisti žmonių segregaciją socialinės, kultūrinės ekologijos požiūriu, paaiškinti šiukšles kaip semantinį kultūros vienetą bei kaip jos įtakoja lyderiavimo specifiką, paaiškinti paribio verslo psichologines, kultūrinės ir socialines įtampas ir ištirti paribio lyderius, jų santykį su administraciniu vadovavimu.

Literatūros analizėje pirmiausia apžvelgiama kas tai yra ekologinė sąmonė, kaip ji formuojama, kas tai sąlygoja. Norint suprasti kokioje specifinėje aplinkoje vykdomas atliekų tvarkymas toliau nagrinėjama segregacija. Vėliau nagrinėjamos šiukšlės kaip semantinis kultūros vienetas, kas sąlygoja skirtingus požiūrius į vartotojiškumą ir į šiukšles. Kadangi ekologinė lyderystė tarpsta specifinėje verslo paribio aplinkoje trumpai pristatomos atliekų tvarkymo ir apmokėjimo galimybės bei atsakomybės. Pateikiami ekologinės lyderystės ypatumai ir iššūkiai, parodomos sąsajos su darnios plėtros idėjomis.

Pagrindinis empirinio tyrimo uždavinys – charakterizuoti įtampas paribio versle. Pasirinktas kokybinis tyrimas, pusiau struktūruotas išplėstinis interviu. Jo pagalba tiriami realūs Lietuvos (daugiausiai Vilniaus krašto) paribio verslo vadovai bei lyderiai. Siekiama atskleisti jų sąmoningumą, patikslinti aplinkos specifiškumą ir komplektiškumą, pamatyti pagrindines įtampas ir problemas.

Išvadosse pateikiami pagrindiniai atliekų (šiukšlių) tvarkymo teorinės ir realios tyrimo aplinkos ypatumai, apibendrinama ekologinės lyderystės specifika, nurodomos pagrindinės įtampos paribio versle. Iš jų sekantys patarimai vadovams ir lyderiams pateikiami Praktinės interpretacijos vadovams dalyje.

Baranauskaitė, L. (2009). *Ecological Leadership as an Indicator of Environmental Awareness*. Master's thesis. Vilnius: ISM University of Management and Economics.

The main aim of the thesis is to characterize leadership strains in peripheral business. Peripheral business is a business that is necessary for the population but not economically viable in itself. It is in a need for either subsidies or support through the creation of favourable conditions. The features of culture and civilization which inform the specific environment peripheral business functions in are of key significance. In this paper, waste management is demonstrated to be peripheral business and it is shown that waste management can be an indicator of environmental awareness. The aim is to show the problems on the way to leadership in the waste management sector.

The study objectives are to provide a definition of environmental awareness, demonstrate people's segregation in terms of social and cultural environment, explain waste as a semantic cultural unit, demonstrate how waste affects the leadership characteristics, characterize the psychological, cultural, and social strains of leadership in peripheral business, and analyze peripheral business leaders and their approach to administrative management.

First, literature research into the subject is analyzed. The definition of environmental awareness, the ways it is shaped, and the effects it produces are covered. In order to clarify the specific context of waste management, segregation is studied. Later, the semantics of waste are analyzed, and the author looks into the reasons for different approaches to consumerism and waste. After that, waste management, payment for services, and responsibilities are analyzed. Later, leadership theories are presented, the features of and challenges to ecological leadership, and interrelation between ecological leadership and sustainable development are discussed.

The main task of empirical research is to define the leadership strains in peripheral business. A qualitative study through extended interview was made. The Lithuanian top managers and leaders of peripheral business mainly coming from the Vilnius region were tested. The aim was to reveal their awareness, clarify the specificities and complexity of the waste management environment, and define the key strains and problems.

The conclusions section discusses the main properties of both theoretical and factual environment of waste management, characterizes environmental leadership, and indicates the strains of leadership in peripheral business. The section entitled "Practical Advice to Managers" includes advice to managers and leaders.

TURINYS

Paveikslų sąrašas	4
Lentelių sąrašas	5
Įvadas	6
1. Problemos apibrėžimas	9
2. Ekologinio sąmoningumo ir lyderystės teorijos	10
2.1. Ekologinis sąmoningumas	10
2.1.1. Ekologinio sąmoningumo vystymosi istorija/etapai	12
2.1.2. Ekologinės rizikos suvokimas	18
2.2. Žmonių segregacija socialinės, kultūrinės ekologijos požiūriu	21
2.3. Šiukšlės - semantinis kultūros vienetas	23
2.4. Šiukšlių tvarkymo ir apmokėjimo galimybės	28
2.5. Ekologinės lyderystės ir vadovavimo teorijos	35
3. Empirinio tyrimo metodologijos pagrindimas	42
3.1. Tyrimo metodo pasirinkimas ir duomenų rinkimo pagrindimas	42
3.2. Kokybinių duomenų analizės pagrindimas	44
4. Empirinio tyrimo eigos ir rezultatų aprašymas	46
4.1. Empirinio tyrimo eiga ir nukrypimai	46
4.2. Empirinio tyrimo rezultatai	46
5. Apibendrinimai	60
6. Išvados	62
7. Praktinė interpretacija vadovams	63
Literatūra	64
Priedai	68

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 paveikslas	P. Rannikko ekologinės sąmonės konceptualusis modelis	10
2 paveikslas	Integruota atliekų tvarkymo schema	26
3 paveikslas	Esama individualios gamintojo atsakomybės atliekų tvarkymo sistema	28
4 paveikslas	Atliekų tvarkymo sistema per organizacijas	29
5 paveikslas	Apmokėjimo už atliekų tvarkymą schema	30
6 paveikslas	Franklin Covey lyderio asmenybės struktūra	32

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė	Empiriniame tyrime dalyvavusių respondentų sąrašas	47
-----------	--	----

IVADAS

Prasidėjus ekonominei krizei vis didėja dėmesys ekonomikos problemoms. Kitos problemos tarsi pasitraukia iš pagrindinio „žaidimų lauko“. Aplinkosauginis judėjimas audringai prasidėjęs Lietuvoje post. sovietiniu laikotarpiu, vėliau įgavęs dar didesnę pagreitį, krizės laikotarpiu tarsi aprimo. Viešai nebediskutuojama nei atominės elektrinės, nei atliekų perdirbimo ir deginimo gamyklų aplinkosauginio vertinimo klausimais. Krentant antrinių žaliavų supirkimo kainoms atliekų surinkimas ir perdirbimas tapo opia ne tik Lietuvos, bet ir Europos problema. Susidaro nuostata, kad ekonominis naudingumas lenkia aplinkosauginį pagrįstumą. Kas tai įtakoja? Kokia dabartinė vyraujanti aplinka, kokia ją sąlygojanti kultūra ir kokios lyderių galimybės šioje atliekų tvarkymo srityje?

Pagrindinis šio darbo tikslas – charakterizuoti lyderystės įtampas paribio versle. Paribio verslu vadiname verslą, kuris visuomenei reikalingas, bet pats savaime yra ekonomiškai nepagrįstas. Jam būtinas subsidijavimas ar spec. sąlygų sudarymas. Didelė reikšmė darbe teikiama kultūros ir civilizacijos funkcionavimo ypatumams, kurie sąlygoja specifinės paribio verslo aplinkos susidarymą. Šiame darbe atliekų (šiukšlių) tvarkymo veikla nagrinėjama kaip paribio veikla, parodoma, kad ji gali būti ir ekologinio sąmoningumo indikatoriumi. Siekiama parodyti tapimo ekologiniu lyderiu problemas atliekų (šiukšlių) tvarkymo versle.

Darbo uždaviniai:

- Išnagrinėti kaip apibrėžiamas sąmoningas požiūris į šiukšles.
- Žmonių segregacija socialinės, kultūrinės ekologijos požiūriu.
- Paaiškinti šiukšles kaip semantinį kultūros vienetą ir tai, kaip jos įtakoja vartotojiškumą.
- Paaiškinti paribio verslo psichologines, kultūrinės ir socialines įtampas.
- Ištirti paribio lyderius ir jų santykį su administraciniu vadovavimu.

Pirmoje dalyje pateikiama literatūros analizė. Joje pirmiausia apžvelgiama kas tai yra ekologinė sąmonė, kaip ji formuojama (-jasi), kas tai sąlygoja. Norint suprasti kokioje specifinėje aplinkoje vykdomas atliekų tvarkymas toliau nagrinėjama segregacija. Parodoma kokią reikšmę šiame versle užima segregacija socialinės, kultūrinės, gamtinės ekologijos požiūriu. Nagrinėjant žmonių segregaciją (socialinę, kultūrinę atskirtį) remiamasi ekonominiiais vertinimais. Vėliau nagrinėjamos šiukšlės kaip semantinis kultūros vienetas, kas sąlygoja skirtingus požiūrius į vartotojiškumą ir į šiukšles. Kadangi ekologinė lyderystė tarpsta specifinėje verslo paribio aplinkoje, tai norint aiškiau suprasti verslo aplinką ir

galimybes, bei kodėl šiukšlių verslas priskiriamas prie paribio verslų, trumpai pristatomos atliekų tvarkymo galimybės bei apmokėjimo už atliekas sistema. Įvardinta gamintojo atsakomybės koncepcija, kuri šiandien jau yra paplitusi daugelyje išsivysčiusių šalių. Nurodomos atliekų tvarkymu suinteresuotosios šalys ir jų siekiai. Apžvelgiamos paribio verslo psichologines, kultūrinės ir socialines įtampas. Įtampomis šiame darbe apibūdinamos konfliktiškos interesų susikirtimo vietos, pažiūrų nesuderinamumai, segregacijos sukeliama apribojimai, konsensuso nebuvimas. Išnagrinėjus ekologinės lyderystės aplinką ir jos kompleksiskumą galiausiai apžvelgiama ekologinė lyderystė, kas ji, kas jai būdinga, kada galima, kas yra lyderiavimas ir kuo jis skiriasi nuo vadovavimo, trumpai pristatomos ekologinės lyderystės ir darnios plėtros sąsajos. Parodomi ekologinės lyderystės kaip vertybėmis grįstos lyderystės aspektai. Pažymėtina, kad iš anksto nekuriamas išankstinis teorinis „rėmas“, bet jis toliau formuojamas empirinio tyrimo duomenų rinkimo ir analizės eigoje.

Antroji dalis skirta empirinio tyrimo aprašymui. Pagrindinis empirinio tyrimo uždavinys – charakterizuoti įtampas paribio versle. Pasirinktas kokybinis tyrimas, pusiau struktūruotas išplėstinis interviu. Jo pagalba tiriami realūs Lietuvos (daugiausiai Vilniaus krašto) paribio verslo vadovai bei lyderiai. Siekiama atskleisti jų sąmoningumą, patikslinti aplinkos specifiškumą ir pamatyti pagrindines įtampas/ problemas. Apklausoje dalyvavo penkiolika respondentų, kurie išsakė savo nuomones. Tai leido patikrinti teorines įžvalgas ir charakterizuoti realias lyderystės įtampas paribio versle.

Apibendrinimų dalyje pateikiamos literatūros apžvalgos ir empirinio tyrimo išvados. Tai viso darbo metu sukaupti pagrindiniai apibendrinimai ir pastebėjimai. Parodomi teorinės ir realios aplinkos atitikimai, apibendrinama ekologinės lyderystės aplinkos specifika ir kuo ji įtakoja pačią lyderystę, nurodomos pagrindinės įtampas paribio versle.

Išvadų dalyje pateikiamos pagrindinės šio darbo išvados. Iš jų sekantys patarimai vadovams ir lyderiams pateikiami Praktinės interpretacijos vadovams dalyje.

Darbo mokslinė vertė ir teorinis naujumas. Ekologinio sąmoningumo tema – plati tema, nagrinėjama tiek filosofų, tiek gamtininkų, tiek sociologų. Aplinkosaugos problemų sprendimo variantus nagrinėja tiek inžinieriai, tiek politikai. Ekologinės lyderystės tema – dar mažai tyrinėta Lietuvoje, mažas informacijos kiekis paskatino gilintis į šią temą. Specialių tyrimų, skirtų vertinti kultūrinės aplinkos įtaką ekologinės lyderystės formavimuisi Lietuvoje nėra. Vienas iš darbo sunkumų, o kartu ir privalumų yra temos neabejotinas tarpdisciplininis pobūdis, atsiradęs būtent dėl tyrimo objekto. Tikimasi, jog šis darbas prisidės prie teorinių bei empirinių tyrimų Lietuvoje aplinkosaugos valdymo srityse. Taip pat šio darbo pagrindu

2009m. rugsėjo mėn. planuojamas pranešimas VI Diskusijų forume „Atliekų tvarkymas‘2009“.

Padėka. Šio darbo nebūtų buvę jei ne geranoriškai nusiteikę paribio lyderiai, kurių interviu leido patikrinti teorinių žinių pagrįstumą ir išvelgti pagrindines problemas ir įtampas paribio versle. Daugelis samprotavimų būtų sunkiai išsivaizduojami be darbo vadovo Gintauto Mažeikio stimulo, kuris leido bei skatino į paribio verslą žiūrėti plačiau, išvelgiant kultūrinę įtaką, atrandant įvairias elgesio sąsajas. Taip pat norėčiau padėkoti Lyderystės programos vadovei Violetai Barvydienei bei jos suburtai dėstytojų komandai, kurie padėjo suformuoti tvirtus lyderystės ir vadovavimo pamatus.

1. PROBLEMOS APIBRĖŽIMAS

Aplinkosaugos problemų atsiradimas yra sąlygotas žmogaus nesugebėjimo suvokti tikrųjų savo veiklos pasekmių bei sąmoningo aplinkos teršimo ir gamtos žalojimo. Tai yra socialinio elgesio pasekmė ir suvokimo rezultatas. Aplinkosaugos problemos - kompleksiškos, apimančios įvairias disciplinas ir nevienareikšmius vertinimus.

Stimulą šiam darbui atsirasti davė Vilniaus mieste, Lazdynų rajone numatoma statyti atliekų deginimo gamykla. Ar ji tikrai reikalinga? Ar jos optimaliausia vieta Vilniaus mieste, o suprojektuoti pajėgumai optimalūs? Kokia tai turėtų būti gamykla? Kas turi galią spręsti? Kodėl? Ką tai palies? Kas turi galią spręsti ir kodėl? Panašūs klausimai pastūmėjo atidžiau pažvelgti į atliekų tvarkymo lyderius ir vadovus.

Pagrindinis šio darbo probleminis klausimas yra ekologinio sąmoningumo lyderystė. Kuo ypatinga ši lyderystė? Kokia aplinka tai sąlygoja? Juk nei lyderiai, nei vadovai neatsiranda plyname lauke. Kokie žaidėjai tai apsprendžia? Kas sąlygoja aplinkosauginį sąmoningumą ir kas jį formuoja? Kas turėtų rūpintis aplinkosauginiu švietimu? Ar Lietuvos paribio (šiukšlių) verslo atstovams būdingas ekologinis sąmoningumas koreliuojamas su ekologine lyderyste? Kokie verslo ir kokie visuomenės interesai bei galimybės atliekų tvarkymo (šiukšlių tvarkymo) veikloje?

Nagrinėdama kultūrinės teorijas M. Douglas išvelgė, kad ten, kur yra šiukšlės - yra sistema (Douglas, 2002). Kodėl akcentuojama sistema? Kas tai per sistema? Kas ją sąlygoja? Kokia aplinka? Kam naudingas vartotojiškumo skatinimas? Ar krizė tiek Lietuvoje, tiek Europoje gali įtakoti šiukšlių tvarkymo strategiją? Kaip tai valdoma? Kokia čia visuomenės vieta? Kas dabartiniai lyderiai? Kokie reikalavimai keliami ekologiškai lyderystei? Kokios pagrindinės įtampos šioje srityje?

Taigi, pagrindinė šio darbo tema ekologinio sąmoningumo lyderystė.

2. EKOLOGINIO SĄMONINGUMO IR LYDERYSTĖS TEORIJOS

Šioje dalyje pirmiausia apžvelgiama kas tai yra ekologinė sąmonė, kaip ji formuojama (-jasi), kas tai sąlygoja. Parodoma verslo ir švietimo bei jo pobūdžio įtaka ekologiniam sąmoningumui, aptariamas ekologinių lyderių vaidmuo. Toliau parodoma kokią reikšmę šiame versle užima segregacija. Nagrinėjant žmonių segregaciją (socialinę atskirtį) remiamasi ekonominiais vertinimais. Vėliau atliekos (šiukšlės) nagrinėjamos kaip semantinis kultūros vienetas, parodoma vartotojiškumo įtaka. Norint aiškiau suprasti kodėl šiukšlių verslas priskiriamas prie paribio verslų trumpai pristatomos atliekų tvarkymo galimybės, interesų grupės bei atliekų apmokėjimo sistemos. Galiausiai apibūdinama kas tai yra ekologinė lyderystė, kuo ji ypatinga, kuo skiriasi nuo vadovavimo, trumpai pristatomi ekologinės lyderystės ir darnios plėtros ypatumai. Pažymėtina, kad teorinė dalis toliau formuojama empirinio tyrimo duomenų rinkimo ir analizės eigoje.

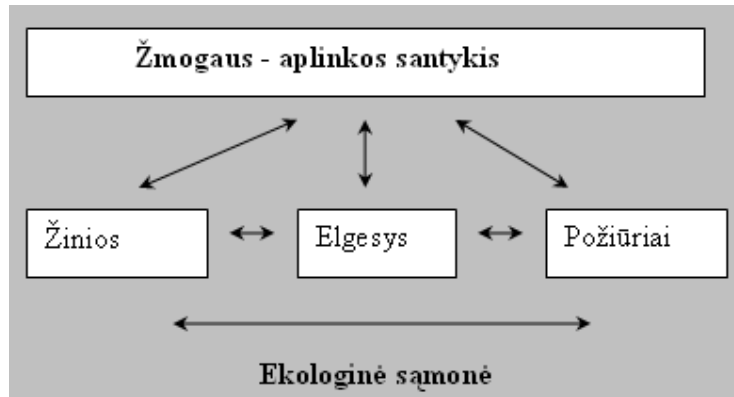
2.1. Ekologinis sąmoningumas

Norėdami nagrinėti ekologinio sąmoningumo lyderystę pirmiausia apibrėžkime kas tai yra ekologinis sąmoningumas. Kas realiai paskatina visuomenės ekologinio sąmoningumo augimą? Kaip tai vystėsi? Kaip pasireiškia ekologinių požiūrių įvairovė ir kodėl? Kokį vaidmenį atlieka rizikos suvokimas? Koks lyderių vaidmuo ekologinio sąmoningumo formavime.

Rusų sociologo N. A. Tolokoncev teigimu (kaip cituoja Jūraitė, 2002, p. 27), „ekologinė sąmonė“ tai žmogaus kaip socialinės būtybės santykio su jį supančia gamtine aplinka refleksija visuomenės nuomonėje, kurio prielaida esti objektyvių pačios gamtos dėsningumų, visuomenės ir gamtos santykių mechanizmų pažinimas, antropogeninių veiksnių poveikio gamtinei aplinkai, taip pat ir antropogeniškai paveiktos gamtinės aplinkos „antrosios gamtos“ poveikio pačiam žmogui ir visai visuomenei supratimas.

Ekologiškai orientuotas elgesys traktuojamas kaip socialiai sąmoningas elgesys, paremtas socialinės atsakomybės suvokimu ir apimantis individualius bei visuomeninius tikslus, kuriuos individas siekia patenkinti atitinkamai elgdamasis. Šių tikslų integracija gali būti labai kompleksiška. Ar poveikis aplinkai pozityvus ar negatyvus sprendžiama iš to, kokia alternatyva turima (Jūraitė, 2002, p.12). Taigi, lyderis gali parodyti poveikius, alternatyvas, iškelti gerus pavyzdžius, atitinkamai motyvuoti suinteresuotąsias puses ir tuo tiesiogiai įtakoti visuomenės ekologinį sąmoningumą.

P. Rannikko ekologinės sąmonės konceptualusis modelis (kaip cituoja Jūraitė, 2002, 12p.) pateiktas 1 paveiksle.

1 paveikslas. P. Rannikko ekologinės sąmonės konceptualusis modelis

Alternatyvos keitėsi istoriškai. Istoriskai keitėsi ir suvokimas, kurio analizė pateikta Vystymosi etapų poskyryje.

Kadangi pati sąvoka ekologija yra labai plati, tirti pasirinkome vieną iš aspektų – šiukšles (atliekas). Elgesį su šiukšlėmis nagrinėsime kaip ekologinio sąmoningumo indikatorių, kadangi sąlytį su jomis patiria kiekvienas žmogus ir kiekvienas pagal jo sąmoningumą atitinkamai elgiasi. Elgesį suvokiame ne tik kaip konkrečios veiklos, bet ir kaip elgesio intencijų, priešasčių ir motyvų rezultatą. Požiūris apsprendžia ne tik elgesį, bet ir elgesio intencijas, kurias veikia socialinės normos, įsitikinimai ir vertinimai.

Kultūros teorijų nagrinėtoja M. Douglas (2002) rašo, kad „šiukšlės - iš esmės rodo netvarką. Tokio dalyko absoliutaus – nėra: tai tik kiekvieno individo asmeninis suvokimas“ (p.2). Taigi, kas vienam šiukšlės, kitam gali jomis nebūti. Pavyzdžiu gali būti plastmasinis butelis. Jei vienas žmogus atsigėrė ir išmetė butelį, tai kitam jis pajamų šaltinis, o dar kitam antrinė žaliava. Kaip bus traktuojamos šiukšlės priklauso nuo ekologinių lyderių veiklos.

Iš kitos pusės M. Douglas (2002) teigimu „nešvara/šiukšlės rodo, kad pažeista tvarka“ (p.3). Taigi, tai rodo, kad šiukšlės yra nuokrypis nuo galiojančios tvarkos ir kiekvienas tai gali suprasti tiek skirtingai, kiek leidžia nusistovėję normos. Kas apsprendžia tvarkas ir normas? Anot autorės M. Douglas (2002) „šiukšlinimosi tvarką apsprendžia higiena ir visuotinis susitarimas“ (p.7). Taigi, tiek higiena, tiek tuo labiau visuotinis susitarimas yra sąlygojamas sąmoningumo. Kas realiai paskatina gyventojų ekologinio sąmoningumo augimą?

Ilgą laiką pasauliniu mastu vyravo hipotezė, jog kylant ekonominiam šalies gerbūviui kyla ir šalies gyventojų ekologinis sąmoningumas (Affluence hypothesis). Inglehart (kaip cituoja Jūraitė, 2002, 15p.) hipotezė buvo orientuota į turtingas industrines visuomenes, kurios esą pajėgios spręsti ekologines problemas, kurios dar buvo vadinamos „liukso

problemos“. Bet 2008 m. rugsėjį Barselonoje vykusiame Pasaulio sociologų asociacijos (ISA) kongrese aplinkosaugos sociologijos "tėvas" Riley Dunlap paneigė šios hipotezės teisingumą. Jis nerado jokio ryšio tarp augančio šalių BVP ir ekologinės sąmonės rodiklių (<http://www.isa-sociology.org>). Taigi, ekonominis gerbūvis nėra pakankamas pamatas ir veiksnys.

Jei tvarką apsprendžia kultūra, tai pasak M. Douglas (2002) “Kultūrai pagrindus padėjo ilgas vertybių sekimo kelias“ (p.5). Nagrinėdami santykį su šiukšlėmis kalbame apie kultūros ar civilizacijos funkcionavimą. O čia jau išryškėja ekologinių lyderių vaidmuo. Visos kultūros nubrėžia skirtingą santykį su šiukšlėmis. Pradžioje panagrinėkime vystymosi istoriją.

2.1.1. Ekologinio sąmoningumo vystymosi istorija/ etapai.

Vakarų šalyse aplinkosauginiai judėjimai prasidėjo praėjusio šimtmečio antroje pusėje, šešto dešimtmečio pabaigoje. Pirmiausia buvo susirūpinta taip vadinamomis “techninėmis“ problemomis, pvz., užterštumu, naudingųjų išteklių išnaudojimu, erozija ir kt. Tol, kol panašios problemos buvo laikomos atsitiktinėmis, jos buvo paliekamos gamtos mokslų analizei. Tačiau, kai pradėjo aiškėti tam tikras tokių problemų modelis/ sistema, pasak Spaargaren jos tapo socialinių mokslų tyrimo objektu (kaip cituoja Jūraitė, 2002, p. 8).

Lietuvoje aplinkosauginės diskusijos tapo galimos vykstant M.Gorbačiovo reformoms. Iki to laiko žiniasklaidoje vyravo nuostatos, kad ekologinė krizė – kapitalistinės santvarkos padarinys. Tarybinėje šalyje pasitaikančios nelaimės ar avarijos buvo traktuojamos kaip žmonių aplaidumo padarinys. Nors Lietuvoje aplinkosauginis judėjimas prasidėjo kaip ir Vakarų šalyse nuo “techninių“ problemų (užterštumo, naudingųjų išteklių išnaudojimo) ir iki šiol šios problemos dar nėra efektyviai sprendžiamos.

Aštunto dešimtmečio viduryje Lietuvą pasiekę reformos įgalino ekologinius lyderius žiniasklaidos pagalba objektyviau informuoti visuomenę apie vietos ir globalinę ekologinę situaciją. Tai buvo viena svarbiausių prielaidų, skatinusių visuomenės dėmesio ekologinėms problemoms reikšmingą išaugimą per pirmuosius pertvarkos metus.

Vokiečių sociologas Ulrich Beck (1995) pabrėžia, kad ne objektyvus užterštumo lygis apsprendžia visuomenės rūpestį ekologija, bet egzistuojančios kultūrinės normos. Visuomenė selektyviai pasirenka prioritetus, remdamasi kultūriniais simboliais ir žiniasklaidos teikiama informacija. Tačiau kokių lyderių informaciją perteikia žiniasklaida? Žinoma, kad žiniasklaida yra vienas iš svarbiausių visuomenės informatorių ekologijos ir aplinkosaugos temomis. Kita vertus, moderniajame socialiniame gyvenime tai vienintelis šaltinis, leidžiantis

pažinti toli už mūsų kasdieninės patirties ribų egzistuojanti socialinės veiklos pasaulį. Medijuotas patyrimas (angl. mediated experience) – tai netiesioginis įvykių, reiškinių pažinimas per masinės komunikacijos procesą. Anglų sociologas Anthony Giddens (kaip cituoja Jūraitė, 2002, p.18) apibūdina medijuotą patyrimą kaip “tolimų įvykių įsiveržimą į kasdienę sąmonę”.

Anot A. Telešienės (2005) žiniasklaida turi didžiausią įtaką gyventojų ekologinės sąmoningumo formavimui. Nagrinėdama viešąjį ekologinį diskursą – t.y. tai, kas kalbama apie ekologiją viešai - Audronė Telešienė savo disertacijoje išskyrė 3 ekologinės pasaulėžiūros formavimosi Lietuvoje etapus, kur kiekviename išsiskiria saviti lyderiai:

1. 1989 - 1992m. – ekologinio ir nacionalistinio diskursų sampyna. Lietuvoje aplinkosauginės diskusijos tapo galimos vykstant M.Gorbačiovo reformoms. Tarybinėje šalyje pasitaikančios nelaimės ar avarijos buvo traktuojamos kaip žmonių aplaidumo padarinys. Lietuvoje aplinkosauginis judėjimas prasidėjo kaip ir Vakarų šalyse nuo “techninių“ problemų, pvz.: užterštumo, naudingųjų išteklių išnaudojimo ir kt. Aštunto dešimtmečio viduryje Lietuvą pasiekę reformos įgalino objektyviau informuoti visuomenę apie vietos ir globalinę ekologinę situaciją. Tai buvo viena svarbiausių prielaidų, skatinusių visuomenės dėmesio ekologinėms problemoms reikšmingą išaugimą per pirmuosius pertvarkos metus. Dominuojančios šio laikotarpio siužetinė linija – ekologinis nacionalizmas ir panteistinių tradicijų atgaivinimas. Embleminis laikotarpio teiginys – „Už žalią nepriklausomą Lietuvą“. Pagrindiniai veikėjai: aplinkosauginės NVO, ypač Lietuvos žaliųjų judėjimas ir jų telkiama visuomenė, intelektualai, mokslininkai, politikai. Pagrindiniai ekologinio diskurso laikotarpio bruožai: ekologinio judėjimo pakilimas, radikalus aplinkosauginis aktyvizmas, žaliųjų pasaulėžiūrų persipynimas su politiniais šalies siekiais.

2. 1993 - 2000m. – žaliosios ideologijos paieška. Pagrindinės laikotarpio diskurso temos nagrinėja ekologinio identiteto, naujos legitimacijos veiklai bei laikotarpio kultūrinės bei sąmoningumo krizės klausimus. Pagrindiniai laikotarpio veikėjai/ lyderiai: aplinkosauginių NVO aktyvistai, politikai, mokslininkai. Pagrindiniai ekologinio diskurso laikotarpio konteksto bruožai: visuomenės dėmesio aplinkosaugai ir ekologijai sumažėjimas, aplinkosauginio aktyvizmo formų kaita, demokratizacijos procesai, aplinkos politikos ir ekologinio judėjimo internacionalizacija.

3. 2000 – 2008m. - bendruomenių įsitraukimas ir globalaus ekologinio sąmoningumo stiprėjimas. Pagrindinės siužetinės linijos ir temos – gamtojauta, darnus vystymasis. Embleminiai teiginiai - „Darnaus vystymosi link!“, „Gamtosauga –

bendruomenių rūpestis“. Pagrindiniai ekologinio diskurso laikotarpio bruožai: globalaus ekologinio sąmoningumo formavimasis, bendruomeninio aplinkosauginio aktyvizmo gimimas. Kiti laikotarpio diskurso konteksto bruožai: aplinkos politikos ir aplinkosauginių NVO internacionalizacija, į problemas orientuotas aplinkosauginis aktyvizmas (teminė fragmentacija). Pagrindiniai veikėjai: bendruomenės, aplinkosauginės NVO, mokslininkai, politikai. Išsiskiria ne verslo lyderiai, bet pasireiškia individų požiūriai, visuomenės lyderiai.

Kadangi minėtas Telešienės darbas parašytas 2005, tai šiai dienai matome prasidėjusį ketvirtąjį etapą – krizės etapą. Krizė išgrynino vyraujančius visuomenės interesus. Nebematome viešųjų ekologinių diskursų nei dėl atominės elektrinės, nei dėl pvz. Vilniuje numatomos statyti atliekų deginimo gamyklos. Jie nugęsta/ nugesinami vos prasidėję. Sustiprėjo verslo atstovų įtaka. Apsisprendžiant ką pasirinkti aplinkosauginiai motyvai pasirodo silpnesni už ekonominius. Globalus ekonominis sąmoningumas nustelbia globalų ekologinį sąmoningumą. Ekologinis interesas, pasirodo, dažnai buvo apsimestinis, artikuliuojamas tik tam, kad įtikti ES ar tapti visuomenei patrauklesniais.

Anot V. Leonavičiaus (1999) aplinkosaugos problemos priskiriamos prie post materialistinių vertybių kadangi susiję su pokyčiais vertybių sistemoje: aplinkosauginio rūpesčio pirmenybė prieš ekonominį augimą. Autoriaus nuomone nagrinėjant aplinkosauginį rūpestį kaip materialistinių ir post materialistinių vertybių kriterijų daugumai Kauno miesto gyventojų materialistinės vertybės yra svarbesnės (sveikata, nusikalstamumo lygis, alkoholizmas, gyvenimo gerovė, darbas, t.y. svarbus ekonominis ir fizinis saugumas), nei savirealizacija, savigarba, intelektualiniai poreikiai. Šiuo atveju gyventojų įsitikinimų ir vertybių sistema yra arčiau materialistinių vertybių, nei susirūpinimo aplinkosauga. Tačiau tuo pačiu kauniečiai turi stiprų santykį su gamta ir skeptišką požiūrį į mokslą ir pažangą (Leonavičiaus, 1999).

Anot V. Leonavičiaus (2003) literatūroje išskiriami trys industrinių visuomenių gyventojų požiūrių į buitines atliekas tipai, kurie apima anksčiau minėtas keturias buitinių atliekų problemas bei sykiu yra susiję su trejopa pačios gamtos samprata:

1. Buitines atliekas gyventojai suvokia kaip aplinkos užterštumo problemą. Jei gyventojai galvoja tik apie tai, kaip atsikratyti buitinių atliekų, tai aplinka, o kartu ir gamta traktuojama tik kaip neribotas naudos šaltinis, tarnaujantis žmonių tikslams. Tik tuomet, kai prižiūškinta aplinka tampa nepatraukli, visuomenė susirūpina aplinkos švara bei atliekas pašalina į nuošalesnes, mažiau matomas vietas. Dar vėliau, kai tokių vietų pradeda trūkti, o atliekos pradeda kelti pavojų sveikatai, jos

pradedamos deginti. Sąvartynai didėja, kaupiasi dujos, deginamos atliekos skleidžia dūmus, todėl teršiamas oras, dirvožemis, vanduo. Gyventojai ima suvokti, kad svarbiausia buitinių atliekų problema yra aplinkos užterštumas, todėl svarbiausiu rūpesčiu tampa siekis sumažinti aplinkos taršą. Šiuo atveju dauguma gyventojų dar nesusimąsto apie ribotus gamtinius ir energetinius išteklius.

2. Buitines atliekas gyventojai suvokia kaip neefektyvų žaliavų ir energijos naudojimą. Jei gyventojai pradeda rūpintis atliekų perdirbimu energijos ir žaliavų taupymo sumetimais, tai gamta pradeda vertinti racionalios ekonomikos požiūriu. Kadangi gamtiniai ištekliai riboti, tai buitinių atliekų išmetimas yra neekonomiškas. Šiuo atveju žmonės ima suprasti, kad gamtą galima pasitelkti efektyviau, ir siekia iš tų pačių išteklių gauti daugiau naudos.

3. Buitines atliekas gyventojai suvokia kaip nesaikingo vartojimo pasekmę. Tai suvokiama tuomet, kai gyventojai pradeda rūpintis atliekų mažinimu, kuris susijęs su vartojimo poreikių ir pakuočių mažinimu. Tai gana optimistinė samprata, kadangi vartotojiškoje visuomenėje apriboti vartojimo poreikius gana sudėtinga. Vis dėlto trečiasis požiūris galėtų būti traktuojamas kaip visuomenės siekiamas idealas, kaip vertybinis ar ideologinis orientyras, kuriuo remiantis gali būti mobilizuojama ar integruojama visuomenė. Šiandien toks požiūris būdingas atskiroms gyventojų grupėms, kurios ne tik deklaruoja, bet ir siekia įgyvendinti tokį požiūrį (pvz., įvairios žaliųjų grupės).

Trečiasis požiūris į buitines atliekas yra susijęs su aplinkosauginiu rūpesčiu, kuris šiandien apibūdinamas ekologinės modernizacijos teorija (Leonavičiaus, 2003), kai gamyba jau ne priešpriešinama aplinkosaugai, o greičiau papildo viena kitą. Namų ūkyje modernizacijos teorija pirmiausia akcentuoja vartotojų aplinkosaugines ir elgesio inovacijas (kaimynai bendrai naudoja skalbimo mašinas ar automobilius ir t.t.).

Nagrinėjant bendrą požiūrį į atliekas būtų galima išskirti tuos pačius tris industrinių visuomenių gyventojų tipus. Pirmo tipo gyventojai renkasi kuo mažiau aplinką teršiančias prekes (pavyzdžiui: į mašinas pilasi švaresnį benzina). Antru atveju – saugo gamtos išteklius (pavyzdžiui: benzinines mašinas keičia elektromobiliais). Trečiu atveju – mažina vartojimą (pavyzdžiui: žmogus pasirenka važiuoti dviračiu, o ne automobiliu). Tam, kad gyventojai galėtų sąmoningai nuspręsti ką pasirinkti reikalingi lyderiai, kurie atkreiptų dėmesį, formuotų nuostatas, iškeltų problemas ir ieškotų jų sprendimų, rūpintųsi gyventojų gerove ne tik šiandien, bet ir žvelgdami į ateitį.

Kiekvienas požiūris į atliekas tarsi atitinka ne tik įvairias visuomenės socialinės, ekonominės ir kultūros raidos būkles, bet išreiškia toje pačioje visuomenėje ir tuo pačiu metu gyvenančių skirtingų socialinių grupių gyvenimo stilius, vertybines nuostatas, poreikius ir interesus. Lyderių pašaukimas yra atspindėti jas, iškelti, rasti sprendimus ir pritraukti pasekėjus, atsižvelgiant į tai, kad visuomenė įvairialypė.

Vieningo aplinkosauginio susitarimo nebuvimą sąlygoja ir ekologinių problemų kompleksiskumas. Egzistuoja įvairios teorinės kryptys, skirtingai vertinančios ekologinių problemų priežastis, poveikį žmonėms ir jų sprendimų būdus. Pavyzdžiui, globalinio klimato atšilimo, arba dar vadinamo šiltnamio efekto, problema prieštaringai traktuojama ne tik tarp kelių mokslinių disciplinų, bet ir vienos disciplinos viduje. Aplinkosaugos sociologijoje taip pat egzistuoja skirtingos teorijos, diagnozuojant kompleksinius aplinkos ir visuomenės santykius. Akivaizdu, jog vieningos nuostatos nebuvimas sąlygoja visuomenės apsisprendimo, aiškaus požiūrio į globalines aplinkos problemas nebuvimą.

Dažnai sąvokos *gamta* ir *aplinka* dažnai vartojamos sinonimiškai. Pasak Tellegen & Wolsink (kaip cituoja Jūraitė, 2002, p. 8) paskutinių metų aplinkos tyrimuose vis dažniau nurodoma, kad *aplinkos* terminas dažniausiai vartojamas ekologinių problemų kontekste, įvardijant žmogaus veiklos daromos žalos faktorių. Tuo tarpu terminas *gamta* asocijuojamas su grožiu, tyrumu, tyla bei kitomis teigiamomis reikšmėmis. Vadinasi, analizuodami socialinius ekologinių problemų vertinimus turėtumėme vartoti *aplinkos* terminą. Lietuvių kalboje aplinka (angl. environment, vok. Umwelt, pranc. Environnement) labiau reiškia socialines ir fizines nei gamtines sąlygas. Pagal Tellegen & Wolsink (kaip cituoja Jūraitė, 2002, p. 8) *aplinka* laikysime gyvenamąją ar negyvenamąją fizinę aplinką kartu su tokiomis ekosistemų charakteristikomis kaip bioįvairovė, oro, vandens ir dirvos kokybė, neatsinaujinančių išteklių atsargos, o ekologinių problemų priežastimis dažniausiai laikomi trys veiksniai – neatsinaujinančių išteklių išsekimas, užterštumas ir ekosistemų pusiausvyros pažeidimas (kaip cituoja Jūraitė, 2002, p. 9).

Aplinkosauga (angl. environmentalism) L. Rinkevičius (1998) aiškina taip “šis žodis išreiškia visumą veikėjų ir procesų, kuriuos apjungia rūpestis dėl gamtos niokojimo ir visuomenės ekologinės degradacijos, aprėpiančios visą žmogaus gamtinę ir techno-socialinę (antropogeninę) apsuptį. Svarbiausias šios veikėjų ir procesų visumos tikslas – išsaugoti gamtą ir išvengti artėjančios ekologinės katastrofos, t.y. išvengti ir pačios žmonijos žūties“ (Rinkevičius, 1998, p. 8).

Pasak N. A. Tolokoncev (kaip cituoja Jūraitė, 2002, p. 11) „ekologinė sąmonė“ tai žmogaus kaip socialinės būtybės santykio su jį supančia gamtine aplinka refleksija

visuomenės nuomonėje, kurio prielaida esti objektyvių pačios gamtos dėsningumą, visuomenės ir gamtos santykių mechanizmų pažinimas, tiek antropogeninių veiksnių poveikio gamtinei aplinkai, tiek ir antropogeniškai paveiktos gamtinės aplinkos „antrosios gamtos“ poveikio pačiam žmogui ir visai visuomenei supratimas.

Taigi, visų tautų atstovai naudoja skirtingus terminus. Lietuvių kalboje vietoj „ekologinis sąmoningumas“ tikslinga būtų vartoti terminą „aplinkosauginis sąmoningumas“, vietoj „ekologinė lyderystė“ – „aplinkosauginė lyderystė“. Tačiau šiame darbe naudosime *ekologinio sąmoningumo* terminą kaip labiausiai paplitusį junginį.

Pasak vokiečių sociologo Ulrich Beck (1995) ekologinė krizė rodo industrinės visuomenės krizę. Vadinasi reikalingi ekologiniai lyderiai, kurie padėtų pereiti į post. industrinį etapą, kuriame būtų kitoks požiūris. Būtų ne atliekos, o antrinės žaliavos. Jei susidaro atliekos, kurios negali tapti antrinėmis žaliavomis, reikalinga keisti pirminį gaminį, kad iš jo nesusidarytų neperdirbamos arba savaime nesuyrančios atliekos. Taigi, ekologinė sąmonė nėra lygiaverti gamtinei sąmonei.

Įvardinome, kad žiniasklaida turi didelę įtaką nuomonių formavime. O iš kur žiniasklaida gauna informaciją? Lietuvoje pastebimos labai elitistinės tendencijos - dažniausiai minimi politikai ir mokslininkai, kurie dažnai gina savo asmeninius interesus, bet neatstovauja visuomenės interesų (Belžekienė ir kt., 2008). Taigi, minėti lyderiai negali būti laikomi ekologiniais lyderiais, kadangi nepaiso sistemos poreikių, o siekia naudoti tik vienai šaliai.

Žinoma, be žiniasklaidos ekologinio sąmoningumo formavimui didelę įtaką daro pedagogų grupė. Tai taip pat lyderystė, tiesiogiai priklausanti nuo pačio pedagogo sąmoningumo ir jo įtakojimo. Ji formuoja jaunosios kartos sąmoningumą ir pasaulėžiūrą. Tai yra skirta daugiau ateities kartoms. Daug mokyklų tokių lyderių paskatintos įsijungia į "Žaliųjų mokyklų" projektą (Šežienė ir kt., 2007), vykdo aplinkosauginį švietimą ne tik tos mokyklos mokiniams, bet ir to rajono gyventojams. Pvz. Vilniaus Pilaitės raj. mokykla organizavo šviečiamuosius renginius prie to rajono šiukšlių surinkimo konteinerių. Buvo grojama gitaromis, demonstruojami plakatai iš atliekų perdirbimo gamyklų, dalinami lankstinukai kaip reikia rūšiuoti atliekas, sudaromas rajono atliekų konteinerių išsidėstymo žemėlapis. Viduriniųjų kartų ir vyresniosios kartos pasaulėžiūras smarkiai įtakojo sovietinio laikmečio mokyklų programos. Dabartinių bendruomenių, tarptinklinių ryšių plotmėje vyrauja „reklaminiškas švietiminis“ informacija, ką galime apibūdinti kaip ekologinės lyderystės trūkumą.

Aplinkosauginį požiūrį įtakoja ir EU. Iš EU ateina kapitalas su savomis sąlygomis: finansavimas užtikrinamas tik su sąlyga, kad bus laikomasi eko normų. Taip pat norint sėkmingai eksportuoti reikalinga turėti eko sertifikatus. EU pateikia reikalavimus narėms, kurios turi susikurti tvarkas, leidžiančias tuos reikalavimus vykdyti. Tačiau ar tai skatina ekologinio sąmoningumo augimą? Taisyklių laikymasis be vidinės motyvacijos sąmoningumo nekelia.

2.1.2. Ekologinės rizikos suvokimas

Kas tyri didžiausią įtaką motyvacijai? Aplinkosaugos suvokimą lemia rizikos suvokimas, kuriam lemiamą reikšmę turi žiniasklaida. Anot Ulrich Beck (1995) be žiniasklaidos informacijos nėra rizikos sąmonės. Taigi, ekologinių lyderių vaidmuo turėtų apimti ir rizikos suvokimo formavimą. Taigi, ekologinių lyderių uždavinys per žiniasklaidą parodyti rizikas. Štai kuomet žiniasklaidoje tūkstantis pirmą kartą gyventojai išgirsta, kad GMO yra pavojingi, tai formuojasi tvirta nuostata, jog GMO išties pavojingi. Kuomet žiniasklaidoje apie branduolinę energetiką kalbama tik iš politinės ir ekonominės pusės, gyventojai per mažai pradeda mastyti apie ekologines tokios energetikos rizikas. Arba jei žiniasklaidoje apie pavojingas atliekas nieko nekalbama, tai visuomenė išvis nesuvokia tokios problemos.

Rizika (it. *risicare*) reiškia „išdrįsti“, pasirinkti sprendimą siekiant naudos, tačiau galintį turėti ir neigiamų pasekmių. Ekologiniai lyderiai turėtų žvelgti globaliai, turėti sisteminį požiūrį ir remtis tvarios plėtros principais.

Ulrich Beck (1994) dabartinę visuomenę vadina „rizikos visuomene“ – globalizacijos sąlygomis visi esame lygūs prieš ekologinės katastrofos pavojų. Egzistuoja nepagrįsta/nepamatuota rizika. Taigi, modernybė – rizikos kultūra.

Pasak L. Rinkevičiaus (2008) skirtingais laikais sąvokos „rizika“ ir „rizikos suvokimas“ buvo interpretuojamos skirtingai. Senovės kultūrose (Roma, senovės Kinija) rizikos sąvoka dabartine prasme nebuvo vartojama. Tam tikrose situacijose, kurias šiandien susietume su rizika, buvo vartojamos tokios sąvokos, kaip lemtis, sėkmė, dievų valia. Viduramžiais rizika buvo suvokiama kaip gamtos įvykis (audra, potvynis, epidemija), nors neįžvelgiama žmogaus atsakomybės ir kaltės, tačiau buvo bandoma įvertinti įvykių tikimybę bei imamasi veiksmų jų poveikiui sumažinti. XVII a. modernaus mokslo raidos dėka įtikėta, kad gamtos ir socialinius reiškinius galima ne tik identifikuoti, bet ir pamatuoti, apskaičiuoti ir tiksliai prognozuoti. XX a. rizikos koncepcija traktuojama kaip poveikio ir pasekmių

tikimybė. Išskirtos „geros rizikos“ ir „blogos rizikos“. Tačiau XX a. pabaigoje sąvoka „rizika“ daugiausia siejama su pavojais. Kasdienėje kalboje sąvoką „rizika“ imta naudoti vien grėsmėms, pavojams ar žalai įvardyti (Rinkevičiaus, 2008).

Pasak Giddens (kaip cituoja Telešienė, 2003, p.17) netikrumų ir daugybės pasirinkimų erdvėje rizika tampa pagrindine kategorija. Jei anksčiau sąvoka „rizika“ buvo siejama su erdvės ir laiko kategorijomis, šiandien ji apima daugybę situacijų, susijusių su neapibrėžtumu. Ekologiniai lyderiai turėtų atsižvelgti į šiuos pasikeitimus ir atitinkamai elgtis.

Anot L. Rinkevičiaus (2008) dabartinis rizikos suvokimas nėra vien tiesioginis apčiuopiamas ir racionaliai įvardijamas (sensorinis) suvokimas, jis yra sąlygotas politinių, kultūrinių ir socialinių veiksnių. Kultūriniai įsitikinimai, vyraujančios pasaulėžiūros, vertybės, socialinės normos, prioritetai formuoja rizikos suvokimą visuomenėje. Kokie lyderiai tai įtakoja? Pažymėtina, kad socialiniai, politiniai ir kultūriniai naujų technologijų vertinimai priklauso ir nuo situacinių aplinkybių. Rizikos suvokimas yra medijuojamas (tarpsta) socialinių ir kultūrinių procesų visumoje. Pvz. Nagrinėjant su GMO (genetiškai modifikuoti organizmai) susijusią riziką svarbūs tampa ne tik klausimai „kas yra valdoma, ką norime valdyti, kaip valdome, kodėl valdome?“, bet ir tai, „kas kontroliuoja GMO valdymą?“. Pastaroji valdysenos (governmentality) teorinė prieiga riziką traktuoja kaip socialinės kontrolės instrumentą – valdysenos analizėje išskiriant stebėjimą, priežiūrą, kontrolę, rizika yra suvokiama kaip disciplinuojanti technologija. Priešingai ankstyvosioms industrinėms rizikoms, naujosios rizikos nėra apibrėžiamos laike ir erdvėje, nėra paaiškinamos pagal priežastingumo, kaltės ar atsakomybės principus ir negali būti kompensuojamos ar apdraudžiamos. Autoriaus teigimu rizikos visuomenėje didėja ne tik pavojai, bet ir jų konstravimo mechanizmų kiekis bei jų kompleksškumas (Rinkevičiaus, 2008).

Pagal J. Adams (2001) rizika yra ir socialinio veiksmo variklis, kurį būtina pasitelkti siekiant valdyti riziką ir pasirenkant įvairias socialines priemones, strategijas ir negailint resursų. Rizika tik nujaučiama, jei ji būtų žinoma, nebebūtų jokio ryšio su rizika (Adams, 2001, p.251).

M. Douglas (1982) nagrinėdama kultūrinę teoriją atskleidžia sociokultūrinių veiksnių įtaka rizikos suvokimui. Šiuo požiūriu išskiriama tam tikra veikėjų kultūrinė tipologija – egalitariškumas, fatališkumas, individualumas, hierarchiškumas (Douglas, 1982). Įvertindami kiekvieno tipo ypatumus lyderiai turėtų numatyti skirtingas motyvacijas kiekvienai iš jų.

Pasak Гидденс (kaip cituoja Rinkevičiaus, 2008, p. 14) išskiriamos dvi rizikos rūšys: išorinės rizikos ir žmogaus sukurtos rizikos. Išorinės rizikos – tai rizikos, kurių priežastis nesame mes, jos susijusios su nekintančiomis tradicijomis arba gamtos dėsniais. Žmogaus

sukurtos rizikos – tai rizikos, susijusios su mūsų pasaulio pažinimu. Šiai rizikos kategorijai būdingos naujos situacijos, su kuriomis mums anksčiau neteko susidurti. Visose tradicinėse kultūrose bei industrinėje visuomenėje iki šių laikų žmonėms buvo svarbi rizika, susijusi su išoriniu pasauliu – nederlius, potvyniai, epidemijos, badas. Tačiau mes pasukame nuo išorinių rizikų link sukurtų rizikų, kai kyla klausimas: ne „ką su mumis gali padaryti gamta“, bet „ką mes galime padaryti su ja?“. Tradiciškai rizikos suvokimo socialiniai tyrimai atliekami taikant psichometrinius bei ekspertų ir visuomenės rizikos vertinimų lyginimo metodus. Pasitelkdami psichometrinius metodus, kad nustatyti rizikos socialinius ir psichologinius aspektus, tyrėjai išskyrė vyraujančius rizikos suvokimo veiksnius: rizikos, keliančios baimę (katastrofų galimybė, pasekmės, rizikos plitimas), bei nežinomos rizikos (nauji, nežinomi pavojai).

Anot Rinkevičiaus (2008) atliekant ekspertų ir visuomenės rizikos vertinimų lyginamąją analizę, nustatyta, kad ekspertai pasitelkia objektyvius, analitinius, išmintingus ir racionaliai pagrįstus rizikos vertinimus, o visuomenės rizikos suvokimas yra subjektyvus, hipotetiškas, emocionalus, neprotingas ir iracionalus. Tačiau pasak Löfstedt, Frewer (kaip cituoja Rinkevičiaus, 2008, 21p.) ekspertai gali būti motyvuoti savanaudiškų interesų, todėl ekspertų rizikos vertinimai negali būti laikomi „neabejotiniais“. Ekspertų ir visuomenės rizikos suvokimai išsiskiria, kai ginčiuose pasireiškia skirtingos vertybės ir prioritetai (Rinkevičiaus, 2008). Ekologiniai lyderiai skiriasi nuo verslo ar visuomenės lyderių savo problemos kompleksiskumo suvokimu ir sisteminiu požiūriu.

Iš kitos pusės, kadangi patirti, pagrįsti ar pamatuoti rizikas tampa nebeįmanoma, pasak Greimo (<http://www.gc.vu.lt/Semiotika.php>) dabartinė kultūra tapo „pasitikėjimo kultūra“, kai visas žinojimo perdavimas grindžiamas pasitikėjimu. Dėl to labai svarbu kokie lyderiai formuoja požiūrius, kam jie atstovauja.

Svarbus ir patyriminis efektas. Lietuvos, kaip ir buvusių Sovietų sąjungos šalių gyventojai gauna daug informacijos apie aplinkos rizikas, sprendimo galimybes, bet patys dar nedaug yra patyrę ar bent nebuvo informuoti, kad patyrė. Patyriminis efektas – svarbus apsisprendime. Sovietiniu laikotarpiu informacija apie ekologines katastrofas buvo neviešinama, jų tarsi nebuvo. Rizikos suvokimas be patyriminio efekto motyvuoja ne visus žmones.

Be rizikos suvokimo dar yra vidiniai, išoriniai barjerai ribojantys ekologinių pažiūrų pasireiškimą. Tai konkrečios šalies istoriškai susiklosčiusios tradicijos ir kosmologija, gamtos ir žmogaus santykio supratimas, įaugęs tautos mentalitete (kolektyvinėje sąmonėje), tai - socialinė paradigma – linzės, per kurias žmonės mato pasaulį ir kurios padeda jiems suprasti tai, ką jie mato. Ekologinės lyderystės iššūkis – keisti ar bent pravalyti senas „linzes“,

formuoti vyraujančią ideologiją, kuri individo lygmenyje pasireiškia per vertybių sistemą. Pvz. Lietuvoje, kaip ir didelėje dalyje Vakarų šalių, vyrauja materialistinė, beveik hedonistinė ideologija, individualizmas ir vartotojiškumas. Šios ideologijos prasiskverbia į individo sąmonę per įvairias socialines aplinkas, socializacijos metu ir kontroliuoja, užvaldo jo vertybių sistemą. Didelę įtaką daro verslo bei politikos lyderių pavyzdys (ir geras ir blogas).

2.2. Žmonių segregacija socialinės, kultūrinės ekologijos požiūriu

Pasak M. Douglas (2002) „šiuokšlės – simptomas, atskirties ir įtraukties simptomas“ (p.28). Kiekviena kultūra siekia „pašalinti nesuprantamus, svetimus“ kaip šiuokšles. Jei mūsų pasaulyje nenorime matyti atliekų – šalinsime/ izoliuosime jas. Tiek daiktus, kurie nebefunkcionalūs ir nevietoje, tiek žmones, kurie savo buvimu trikdo, sukelia diskomfortą. *Svetimo* suvokimą gali įtakoti ekologiniai lyderiai.

Siekdami sukurti komfortą sau siekiame pašalinti iš mūsų sąmonės aplinkos visus mums svetimus. Šiuokšles siekiame tvarkyti tol, kol jos matosi. Jei jų nesimato, vadinasi jų nėra, jei nėra - nėra ir problemos į kurią reikia gilintis. Kaip praktiškai gali būti tvarkomos šiuokšlės aptarsime šiuokšlių tvarkymo ir apmokėjimo galimybių skyriuje.

Pasak Elenos Kocai (2008) socialinės atskirties sąvoka yra santykinė ir priklauso nuo konkretaus laiko bei aplinkybių. Pasak Townsend (kaip cituoja Kocai, 2008, p.7.), politiniame ir moksliniame diskurse socialinė atskirtis dažnai tapatinama su skurdu. Tai nėra pilnas ir tikslus atskirties sąvokos apibrėžimas, nes ji susijusi ne tik su materialiniu nepriteklumi, bet ir kitais aspektais – asmenybės būdo ypatumais, santykių tarp individo ir visuomenės kokybe, stigmatizacijos procesais.

Lyderiai turi įvertinti tai, kad atskirtis yra daugiamatis reiškinys, kuris kartu apima ir visuomenines vertybes, ir asmenines savybes, yra susijęs ir su procesais, ir jų padariniais. Jei savo pasaulyje nenorime matyti „svetimų“, tai šalinsime ir valkatas bei kitus asocialius asmenis, kurie tai jausdami ir patys šalinsis į paribius, toliau nuo visuomenės akių, į jiems „saugias“ vietas.

Pasak Agulnik (kaip cituoja E. Kocai, 2008, p. 12) individų atskirtis pasireiškia tuo, kad jie atskiriami arba savo noru atsiskiria nuo šeimos, aktyvios visuomeninės veiklos, darbo rinkos, materialinių ir kultūrinių vertybių. Jų socialiniai saitai silpnėja, jie vis toliau nutolsta nuo įprastų žmoniškų vertybių. Todėl socialinė atskirtis, viena vertus, visada atspindi tam tikrus sociume vykstančius marginalinius procesus, kurie silpnuosius visuomenės narius gramzdina į skurdą, neveltį ir pasyvumą, kita vertus, griaua demokratinės visuomenės

pamatus, gimdo nihilizmą ir priešišumą. Anot Kocai (2008) benamių atskirtį lemia ne tik jų sunki materialinė padėtis ir nutrūkę socialiniai ryšiai, bet ir nepakankamai efektyvi valstybės socialinė politika bei pačių benamių asmeninės dvasinės savybės, lemiančios jų stigmatizaciją ir atstūmimą. Taigi, socialinė benamių atskirtis yra dvipusis procesas: viena vertus, ją sąlygoja paties žmogaus asmenybės struktūra ir elgsena, kita vertus – socialinė aplinka, kurioje jis gyvena (Kocai, 2008).

H. Spencer (kaip cituoja Kocai, 2008, p.11) pažymėjo, kad žmonijos raidai būdinga slinktis nuo pirmykščio būvio (kur nėra ryškaus pozicijų ir vaidmenų pasidalinimo) į brandesnes formas, kur žmonės tampa kariais, gamintojais, kriminalistais, mokslo atstovais. Šiuolaikinių marginalių būklė yra tarsi atvirkščias visuomenės raidos procesas – einama atgal: prarandamas anksčiau turėtas vaidmuo, iškrentama iš namų aplinkos, šeimos, darbo rinkos, įsikuriama keistoje, netinkamoje pagal šiuolaikines būsto ir higienos normas vietoje.

Lietuvoje po nepriklausomybės atgavimo tarp socialinę atskirtį patyrusių gyventojų vis labiau reikšėsi būsto neturintys ar jį praradę žmonės – benamiai. Tiems, kas tolerantiški šiam sluoksniui, jis tapo pigiu pasipelnijimo šaltiniu, dažniausiai suprantamu kaip pigiu darbininkų/ nelegalų sluoksniu. Pvz. Kariotiškių sąvartyno gyventojai renka ir rūšiuoja atliekas. EU reikalavimai šiukšlynams sumažino benamių išnaudojimo galimybes. Iš kitos pusės benamiai prarado nors ir menkas, bet pastovias pajamas. Tai neišsprendžia soc. Atskirtį patiriančių problemos, bet rodo, kad valstybė nepajėgi jais pasirūpinti, trūksta sąmoningų lyderių. Benamiams liko šiukšlių konteineriai kiemuose, kas dažnai visuomenei „bado akis“.

Taigi, kokio pasaulio atstovai randa šiukšlių verslus? Tie, kas supranta kas yra būti ties riba. Štai kodėl kriminalinėse suvestinėse ir interneto bei spaudos puslapiuose gausu skandalų, susijusių su atliekų (šiukšlių) verslais. Pvz. Marginales supirkinėja žmonės, kurie turi kitokią požiūrį į tvarką, kurie turi kitokias tolerancijos ribas. Arba superkami spalvotieji metalai ar šulinių dangčiai (nesidomint kas ir iš kur gavo) ir parduodami su šimtaprocentiniu antkainiu. Kitas pvz. panaudoti švirškštai perplaunami, naujai įpakuojami ir realizuojami. Atsiranda erdvė naujiems verslams, į kuriuos ištraukia greitomis pajamomis sužavėti atstovai (buvę kaliniai, narkomanai ir pan.). Panašūs verslai vis dažniau papildo kriminalines suvestines.

Keičiasi ir teritorinis veiklų pasiskirstymas. Vis daugėja šiukšlių supirkimo, rūšiavimo, perdirbimo vietų lyginant su gamybos iš pirminių žaliavų teritorijomis. Jei gamyba iš pirminių žaliavų pagrįsta paklausa ir pelningumu, tai gamyba iš antrinių žaliavų dažnai yra nuostolinga ir remiama, ką mes priskiriame prie paribio verslų. Išskyla klausimas ką remti ir kodėl? Kas ieško naujų verslo erdvių paribiuose? Nusikaltėlių pasaulis nuolat ieško būdų kaip

gauti pinigų iš politikų ir kaip legalizuoti pajamas. Iš čia ir mafijos kronikos (P. Arlacchi, 2001). Susidaro puiki terpė kurti ilgalaikę priklausomybę (šiukšlių visada bus, politikai visada ieško rėmėjų ir jie apsprendžia atliekų tvarkas) legalizuoti pinigus. Šią teoriją bandysime pagrįsti empirinio tyrimo dalyje.

A. Tereškinas (2001) aprašo skirtingus – benamio, prostitutės, dėstytojo, vyro, homoseksualo ir kitus – kūnus, kaip jie jaučiasi viešose ir privačiose Lietuvos erdvėse, kokiomis fantazijomis ir fobijomis jie gyvena, kaip dažnai šie kūnai jaučiasi viešosios erdvės atmatomis ir kad iš tikrųjų jie yra vieningos „demokratiškos“ visuomenės iliuzijos griovėjai.

Dabartinė kultūra tampa pažeminimo ir gėdinimo kultūra, kur pagrindinis matas – pajamos. Žeminami ne tik valkatos, benamiai, „Maximos“ kasininkės, bet ir dėstytojai, studentai, švietėjai. Skirtumas tik pasirinkimų galimybėse. Tie, kas neturi pasirinkimo galimybės, priversti gyventi pažeminimo sąlygomis ir taikstyti su tuo, ką gauna ir kaip su jais elgiamasi.

Kadangi paribio verslai nėra didelio pelningumo (dažnai rėmimas ribotas) ir patys verslai reikalauja išskirtinės tolerancijos egzistuojančiai tvarkai, juose dirbantys eiliniai darbuotojai dažnai būna žemo išsilavinimo ir socialumo, priklausantys marginaliniui sluoksniui ar net nelegaliai įdarbinti. Šią teoriją bandysime pagrįsti empirinio tyrimo dalyje.

2.3. Šiukšlės - semantinis kultūros vienetas

XIX a. antroje pusėje ir XX a. laikotarpiu atsirado esminė teorinio mąstymo slinktis arba kitaip vadinama nauja mąstymo kryptis. Anot Ž. Jackūno (2005) tyrėjai naująją mąstymo kryptį praminė įvairiai “lingvistiniu posūkiu”, “interpretaciniu posūkiu”, “interpretacine ir pragmatine paradigma “. Jos reikšmę išreiškia pasikeitęs požiūris į tikrovę – ši kuo toliau, tuo labiau imama suvokti kaip neatsiejama nuo prasmės, kurią jai priskiria interpretuojantis subjektas. Domėjimasis prasme ir jos raiškos problemomis būdingas daugeliui filosofijos krypčių – hermeneutikai, postmodernizmo filosofai. Pagal Badiou (kaip cituoja Jackūnas, 2005 p. 3) “šiuolaikinė filosofija pereina nuo į tiesą nukreiptos filosofijos prie į prasmę nukreiptos filosofijos”. Prasmę nagrinėja ir lingvistikos mokslo šakos: semiotika, komunikacijos teorijos. Kultūros atsigręžimas į prasmę apibūdinamas kaip “semantinis posūkis” arba semantinis požiūris. Ankstesnių mąstytojų polinkį tikrovę pažįstančio žmogaus sąmonę laikyti skaidriu “langu”, per kurį suvokiamos reikšmės yra universalios, objektyvios ir pastovios, tikrovė “tokia, kokia ji yra pati savaime” semantinio požiūrio atstovai vertina

kaip naivią metafizinio proto iliuziją. Jų manymu “stiklas” yra užpildytas istoriškai konkrečios suvokiančiojo patirties pradiniais “raštais” ir neperregimas (Jackūnas, 2005).

Metafizinį ar scientistinį požiūrį į pasaulį ir jo pažinimą siekiama keisti kitokia samprata, iškeliančia semantinį žmogaus santykio su tikrove matmenį (Jackūnas, 2005). Pasaulis ne tik semantizuojamas, bet ir suvokiamas kaip ženkle, kalbos realybė, tekstas. Pasaulį stengiamasi atskleisti kaip prasmingą, interpretuotą. Toks požiūris leidžia naujai pažvelgti į patirties nulemiamą žmogaus interpretacinį santykį su tikrove, bei socialinės kultūrinės raiškos sampratą.

Reikšmė ir prasmė – tai centrinės semiotinės teorijos kategorijos. Reikšmę galima aprašyti dviem būdais. Pirmuoju kaip procesą, tada reikšmė yra prasmės produkavimas. Antruoju atveju reikšmė aprašoma kaip būseną, t.y. kaip produkuota prasmė. Taigi, reikšmė yra artikuliuota prasmė.

Matematinei logikai svarbiausia yra teiginio teisingumo/ klaidingumo reikšmė. Semantika tyrinėja ir minties prasmę, kurią išreiškiame ne tik teiginiais, bet ir klausimais, paliejimais, spėliojimais ir t.t. Matematinės logikos užduotis – nustatyti kalbos sakinių teisingumo sąlygas nepriklausomai nuo turinio. Tuo tarpu semantikos užduotis – nustatyti kalbos sakinių teisingumo sąlygas, kurios kartu apibrėžia ir sakinių turinį. Pavyzdžiui sakinio „sniegas baltas“ atžvilgiu galiotų nuostata: jis teisingas tada ir tik tada, kai sniegas iš tikrųjų baltas. Taigi, reikšmė atsiranda diferenciacijos keliu.

Anot Baudrillard (2007) esame simuliacijos ir žavėjimo, o ne produkavimo ir prasmės kultūra. Esame visatoje, kurioje vis daugiau informacijos ir vis mažiau prasmės (Baudrillard, 2007, p. 79). Duonos kepalas, kurį šeiminkė kepa savo šeimynai pamaitinti, yra vertingas tuo mastu, kuriuo jis pasotina šeimynykščius. Kiekvieno tokiu būdu dienos šviesą išvydusio duonos kepalą vertė „atvaizduoja“ *tikrą* konkretaus žmogaus reikmę numalšinti alkį. Tai vartojamoji vertė, kurios matas yra konkretus žmogus. Tačiau tokio paties, tik kepykloje iškepto kepalą vertės pobūdis yra kitoks. Kepykloje kepama duona yra prekė, o prekė gaminama ne tam, kad būtų betarpiškai suvartota, o tam, kad ją galima būtų pelningai parduoti, t.y. tiesiogiai ar netiesiogiai (tarpininkaujant pinigams) išmainyti į kitas prekes. Todėl preke virtusio duonos kepalą vertė „atvaizduoja“ nebe tiesioginį žmogaus poreikį, o tik kitas, virtualias prekes. Tai jau nebe vartojamoji, bet *mainomoji* vertė. Tokios vertės sąsają su konkretaus žmogaus reikmėmis vis sunkiau atpažinti, kai gamyba įgyja industrinį mastą. Taip atsitinka todėl, kad, vystantis kapitalistinės gamybos sistemai, mainomoji vertė tampa pirmine vartojamosios vertės atžvilgiu ir galiausiai visiškai užgožia pastarąją. Galiausiai patys

vartojamą vertę nustatantys žmogaus poreikiai tampa prekinės gamybos produktu, o tai reiškia, kad jie, Baudrillard'o (2002) žodžiais tariant, „neturi jokio ryšio su realybe“ (p.80).

Ar įmanoma kalbėti apie „giliają realybę“ jei, kaip konstatuoja Baudrillard'as, gyvename pasaulyje, kuris „neturi jokio ryšio su realybe“? Baudrillard (2002) pateikia pilną atvaizdo virtimo simuliakru genezės aprašymą, patį procesą suskirstydamas į keturias stadijas:

1) atvaizdas reprezentuoja „giliają realybę“ (Baudrillard, 2002). Atvaizdas čia reiškia maždaug tam tikro pro-vaizdžio at-kartojimą ar at-gaminimą. Provaizdis yra originalas, atvaizdas – kopija. Originalas yra *tikras*, kopija – imituoja tikrovę. Atvaizdas čia yra ženklas, nurodantis į tikrovę, kaip į tai, ką jis vien „atstovauja“. Pvz. lotynišku žodžiu *simulacrum* būdavo vadinami kiekvieno kilmingo romėno namuose kadaise saugoti protėvių portretai. Šie atvaizdai liudijo namų šeimininko kilmingumą, leisdami atpažinti jo veide protėvių veidų bruožus ir tuo būdu aki-vaizdžiai paliudijantys giminės tęstinumo *realybę*.

2) atvaizdas čia ne „atstovauja“ realybei, bet „ją slepia ir iškreipia“. Šios atvaizdo raidos stadijos pavyzdžiu galėtume laikyti idealizuotą portretą arba karikatūrą. Abiem atvejais turime reikalą su tikrovės „slėpimu“ ar „iškraipymu“, tačiau žiūrėdami į idealizuotą portretą ar karikatūrą, aiškiai suvokiame, kad tai, kas čia atvaizduota, iš *tikro* atrodo kitaip. Tad šioje stadijoje dar išlieka atvaizdo ryšys su atvaizduojama tikrove.

3) realybės atvaizdas „slepia jos *nebuvimą*“. Atvaizdas čia tampa kauke, po kuria iš tikrųjų nieko nėra. Tai tarsi pomirtinė kaukė, kuri iš tikro at-vaizduoja ne patį mirusio žmogaus veidą, bet tik jo atspaudą gipso masėje – tuštumą, nieką, mirtį. Ir vis dėlto nejaukumo jausmas, kurį patiriame žiūrėdami į tokį atvaizdą, kad ir netiesiogiai, negatyviai, bet vis dėlto liudija sąsają su realybe – nurodydamas į tos realybės stygių, jis netiesiogiai nurodo į tą stokojamą realybę.

4) atvaizdas virsta simuliakru. Anot Baudrillard'o (2002), atvaizdas čia „neturi jokio ryšio su realybe“. Tai vaizdas, kurį galima būtų gretinti su kompiuterinės grafikos priemonėmis kuriamais „atvaizdais“, t.y. „atvaizdais“, kurie ne tik nieko „neatstovauja“, bet nieko „neslepia“ ir niekam „neiškreipia“. Tai „atvaizdai“, kuriuos matydami nepatiriame net ir realybės stygiaus, sukeliančio mums šurpauš nejaukumo jausmą. Tai „virtuali tikrovė“ arba „hiperrealybė“, kuri yra ne kas kita, kaip tik savo pačios atvaizdas, ir kuri tampa įmanoma tik tada, kai medija, palaikanti at-vaizdą ir leidžianti jį atskirti nuo pro-vaizdžio, pati tampa šiuo pro-vaizdžiu. Simuliakras yra vaizdas, kuriame pro-vaizdis ir at-vaizdas tobulai sutampa: simuliakrinis vaizdas „vaizduoja“ tik save patį ir nieko daugiau. (Baudrillard, 2002).

Taigi, simuliakriškumas neatsiejamas nuo vartotojiškumo, o vartotojiškumas nuo šiukšlių gausėjimo. Simuliakriškumo ir žavėjimo pasekmė yra vartotojiškumas ir jo

sąlygojamas šiukšlių gausėjimas. Dabartinė visuomenė – šiukšlių visuomenė: vartotojiškumas veda prie šiukšlių daugėjimo, simuliakriškumas – veda prie netikrumo, vertės praradimo. Ekologiniai lyderiai turėtų įvertinti šias tendencijas ir atitinkamai veikti.

Tradicinėje ekonomikoje vertė kildinama iš stygiaus (Gladwell, 2007, p. 204). Kai to kas reta atsiranda daug, vertė krinta. Tačiau priešinga yra tinklo logika. Šiuo atveju galia ir vertė kyla iš gausos (pvz. „fakso efektas“). Epidemijos atveju kai užsikrečia labai daug žmonių, išsivysto imunitetas, o kai daug žmonių įgyja imunitetą, epidemija baigiasi (Gladwell, 2007, p. 200). Pvz. kuo daugiau elektroninių žinučių gauname, tuo labiau atsirenkame kam atsakyti ir kuo trumpiau atsakome. Tai ir yra imuniteto simptomai. Taip pat pastebėta, kad viešai daug sunkiau išsakyti neigiamą nuomonę, o internetu savo prieštaravimus dėstoma „atkakliausiai“. Taigi, kai žmonės užlieja informacijos lavina, jie įgyja imunitetą tradicinėms komunikavimo priemonėms. Planuodami savo komunikacinę strategiją ekologiniai lyderiai turėtų į tai atsižvelgti.

Anot Šliogerio (2008), kasdienio naikinimo šalininko, jei būtis – pirminė metafizinė duotis, tai šiukšlės tampa metafizine problema. Šiandien antrinis atliekų perdirbimo ciklas tampa privalomu. Pavyzdžiu galėtų būti Baudrillard (2007) pateikiamas Disneilendas – įsivaizduojamybės atgavimo erdvė, panaši į atliekų perdirbimo mašinas. Sapnai, fantazmai, istorinė, pasakinė, legendinė vaikų ir suaugusių vaizduotės sfera irgi yra atlieka, pirmoji didelė hiperrealios civilizacijos toksiška atmaina. Disneilendas yra prototipas mentaliniame lygmenyje (Baudrillard, 2007, p. 21). Visur kas nors perdirbama – prarasti sugebėjimai, prarastas kūnas, prarastas socialumas, prarastas skonis. Žmonės nebežiūri vienas į kitą – tam sukurti institutai, nebeliečia vienas kito – sukurta kontaktinė terapija, nebevaikšto – bėgioja ristele. Atsiranda noras pajauti realybę pvz. „atsijungiant“ nuo civilizuoto pasaulio, atrandant skurdą, laukinį natūralumą.

Anot M. Douglas (2002) kas šiukšlė viename semantiniame pasaulyje, tas kitame gali būti visai ne šiukšlė. Tai puikiai iliustruoja tuščias plastmasinio butelio atvejis. Išgėrus turinį vienam butelis yra šiukšlė, kitam pajamų šaltinis, už kurį mokami pinigai, o trečiam tai antrinė žaliava naujam gaminiui kurti. Vienokio ar kitokio požiūrio formavimui didelę įtaką turi ekologinių lyderių veikla, kuri gali kurti ir pateikti visuomenei naujus požiūrius, galimybes, teigiamus pavyzdžius.

Pasak Marshalo Sahlinso (kaip cituoja Baudrillard, 2007, 21p.) skurdą sukelia ne gamta, o rinkos ekonomika. Rinkos ekonomikos paribuose atsiranda skurdas/ženklas, skurdas simuliakras, kuris prisidengęs ekologija, energetine krize, kapitalo kritika vainikuoja ezoterinės kultūros triumfą (Baudrillard, 2007). Nemoralus, skrupulų beprapažįstantis

kapitalas gali veikti tik moralinės superstruktūros priedangoje (Baudrillard, 2007, p. 22). Superstruktūrą šiuo atveju atstovauja valdžios institucijos ir verslo „elitas“, kurie sunkiai įsileidžia naujus, kitokius, o dažnai ir nepatikimus žaidėjus (pvz. iš kultūros paribio: nusikaltėlių pasaulio).

Anot Baudrillard visos valdžios nesulaikomai degraduoja, ir šį procesą nesulaikomai spartina ne tiek revoliucinės jėgos (dažnai būna net priešingai), kiek pati sistema, užgriūvanti savo struktūras prievartos banga, kuri anuliuoja bet kokį tikslingumą. Štai kodėl sunku daryti su valdžia susijusius operatyvius sistemos pakeitimus, tobulinimus. Valdžios kontrolės idealas nebėra skaidrumas (Baudrillard, 2007, 21, 35 p.). Valdžia suinteresuota išlaikyti valdžią, siekia būti visuomenei patraukliais, turėti rėmėjų ir vengti konfliktų. Norint demonstruoti savo pagrįstumą ir patrauklumą stengiamasi nerodyti blogybių. Kontrolė duoda pretekstą kažkam neįtikti, įgyti priešininkų arba prarasti rėmėjus. Dėl to paranku turėti fiktyvią kontrolę (dėl „akių“). Šias tendencijas bandysime pagrįsti empirinio tyrimo metu.

Pamatinė šiuolaikinės konkurencinės visuomenės idėja: svarbu tik prekė ir prekinis ženklas. (Baudrillard, 2007, p. 105). Reklama ir propaganda tam ypač gerai tarnavo. Šiandien ir jai lemta išnykti, nes jį nebėra užstatas, ji tapo „papročių dalimi“ ir nebeturi socialinės-moralinės dramaturgijos, kurią seniau reprezentavo. Reklama taip kaip seniau (pvz. prieš ketvirtį amžiaus) nebesititikima, nors ji dar vis iššaukia norą išbandyti. Vis dažniau dabartinės masės kaip veidrodis sugrąžina medijos perduodamą prasmę jos neabsorbudamos. Reikalingas prasmės ir kalbėjimo atgaivinimas (Baudrillard, 2007, p.103). Štai kodėl vis labiau išsiaknija pasitikėjimo kultūra. Pvz. informacinių šiukšlių kiekiai didesni už „popierinių“ šiukšlių kiekius, todėl pereinama prie pasitikėjimą turinčių šaltinių. Šiame darbe informacinės šiukšlės nenagrinėjamos, kadangi Lietuvoje tai dar nėra dominuojanti šiukšlių verslo sritis (nedaug informacinių šiukšlių surinkėjų ir pan).

Pasak Baudrillard (2007) „dabartinėje kultūroje vyrauja tuštuma, verčių katastrofa“ (p.68). Siekiama kiek įmanoma sutapatinti objektą su jo funkcija, jo vartojimo verte. Siekimas kuo daugiau didinti vertes visais įmanomais būdais privedė prie verčių katastrofos tiek vadovus, tiek darbuotojus ir vartotojus. Pamažu vis daugiau atsiranda antivartotojiškumo šalininkų, kas iššaukia neaukšto pelningumo įmonių žlugimą. Skatintinas ne besąlyginis vartotojiškumo žlugdymas, bet sąmoningas požiūris į vartojimą. Tai leidžia palaipsniui pereiti prie ekologiškesnių, efektyvesnių ir kartu prasmingesnių veiklų, užtikrinant daugeliui darbuotojų pragyvenimo sąlygas.

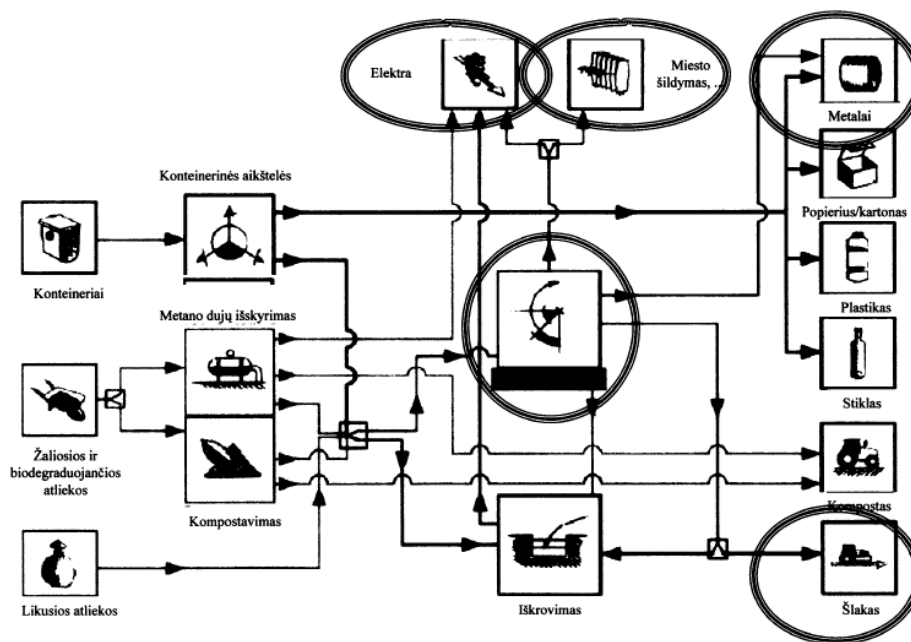
Augant vartotojiškumui ir vystantis technologijoms, kurios leidžia keisti naudojamų medžiagų sudėtį ir valdyti atliekų susidarymą, storiškai visuomenės galima suskirstyti į šiuos tipus:

- 1) agrarinė visuomenė – tai tradiciškai suprantama kaip gentys. Douglas (2002) aprašė agrarinės visuomenės tipą, kur stengiamasi kuo mažiau išmesti, o išmetus – palikti gamtai (visos atliekos biodegraduojančios). Pavyzdžiu galėtų būti senieji, prie gyvenviečių buvę sąvartynai.
- 2) industrinė visuomenė – gaminama ir vartojama daug ir iš įvairių medžiagų. Išteklių neribojami. Atliekos įvairios, ilgai nesuyrančios. Šiukšlės kaupiamos neribotą laiką tol, kol bus išrastos technologijos perdirbimui ir bus pereita į sekantį visuomenės tipą. Pavyzdžiu galėtų būti Kėdainių Azoto gamyklos atliekų kalnai.
- 3) Postindustrinė visuomenė – šiukšlės nuolatiniame perdirbime. Ne apie daiktus galvojama, o apie antrines žaliavas, perdirbimo galimybes. Remiamasi šiukšlėmis o ne daiktais. Pavyzdžiu galėtų būti plastiko naudojimas. Ekologinis – lengvai perdirbamas.

Pažymėtina, kad vienu metu, vienoje teritorijoje skirtingose šakose gali veikti skirtingos visuomenės. Ekologiniams lyderiams svarbu įvertinti situaciją, vartotojiškumo daromą įtaką ir atitinkamai reaguoti.

2.4. Šiukšlių tvarkymo ir apmokėjimo galimybės

Nagrinėjant atliekų tvarkymo verslo aplinką svarbu įvardinti kokios veiklos apima šiukšlių tvarkymą. Pagal veiklas atliekos gali būti: perdirbamos (naudojant kaip antrines žaliavas įvairiems gaminiams arba energijai gaminti), sandėliuojamos (užkasamos, išvežamos, skandinamos ir pan.) (P. Baltrėnas ir kt., 2008). Integruota komunalinių atliekų tvarkymo schema pateikta Paveiksle Nr.2., kuriuo bus remiamasi ieškant atliekų tvarkymo įmonių vadovų empiriniam tyrimui.

Paveikslas Nr.2. Integruota komunalinių atliekų tvarkymo schema

Tiek internetinės, tiek pavojingosios atliekos į šią schemą nepatenka, kadangi šiame darbe pasirinkome komunalines atliekas, su kuriomis susiję esame kiekvienas ir elgesys su jomis geriausiai atspindi bendrą ekologinį sąmoningumą.

Šalies politines nuostatas, kurios svarbios nagrinėjant atliekų tvarkymo verslo aplinką, apibrėžia Valstybinis strateginis atliekų tvarkymo planas (Žin., 2007, Nr. 122-5003).

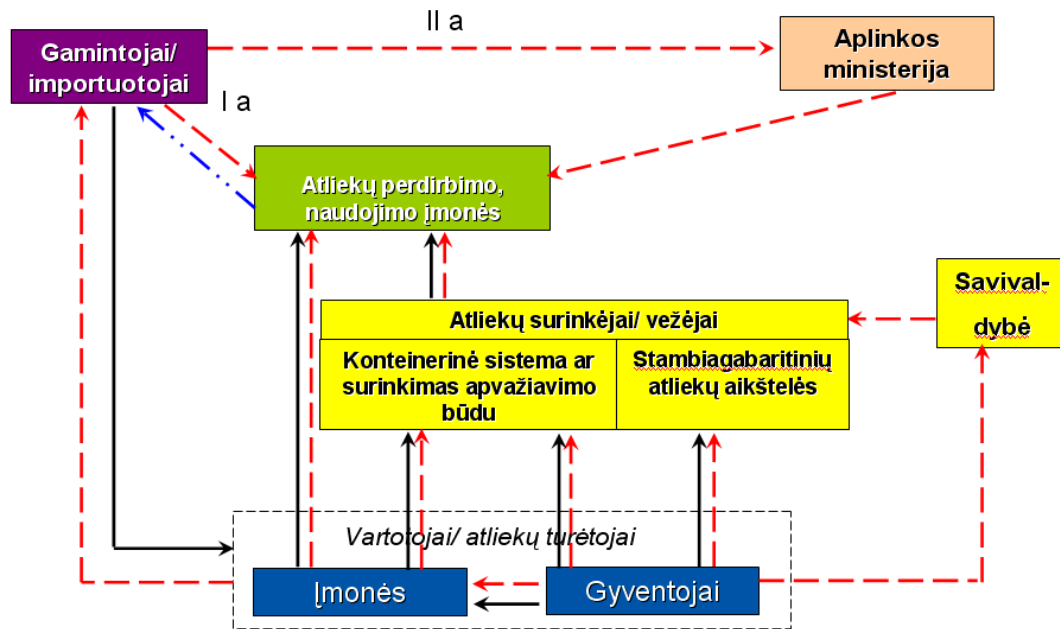
Svari ES įtaka aplinkosaugos politikai ir veiklai. Pagal Aplinkos apsaugos politikos centro kartu su Viešosios politikos ir vadybos institutu parengta ES paramos aplinkosaugai vertinimo ataskaita nurodo, kad ES struktūrinių fondų 2004-2006 m. parama aplinkosaugai sudarė 84,99 mln. Litų. Už Lietuvos valstybės biudžeto, projektų vykdytojų ir šias lėšas buvo įgyvendintas šimtas projektų. Daugiausia lėšų (apie 34 mln. Litų) panaudota saugomoms teritorijoms steigti, planuoti ir tvarkyti, taip pat Baltijos jūros pakrantės juostai Palangoje atkurti ir apsaugoti. 22,3 mln. Lt atiteko vandens tiekimo ir nuotekų valymo sistemoms plėtoti. Visuomenei šviesti ir skatinti aktyviau dalyvauti priimant sprendimus, susijusius su aplinkos kokybės gerinimu, išleista 4 mln. Lt ES paramos. Įgyvendinti 33 projektai (www.apva.lt). Taigi, valstybė skatina visuomenę, tačiau ar ekologiniai lyderiai išnaudoja galimybes?

EU tiria bendrą ekologinį sąmoningumą. Europos Parlamento ir Europos Komisijos užsakymu Eurobarometras (<http://www.euro.lt/lt/paieska/?key=eurobarometras>) 2008m. 03÷05 mėn. apklausė 30170 piliečius iš 27 ES valstybių narių, trijų šalių kandidačių (Kroatijos, Turkijos ir Buvusios Jugoslavijos Respublika Makedonija) ir Kipro turkų

bendruomenės. Tyrimas parodė, kad europiečiai yra labai susirūpinę dėl klimato kaitos ir aiškiai pasirengę imtis konkrečių veiksmų. Daugelis žmonių jaučiasi prastai informuoti apie klimato kaitą ir kaip būtų galima padėti kovoti su ja. Guido Sacconi, Europos Parlamento Laikinojo klimato kaitos komiteto pirmininkas, mano, kad informacijos pateikimas yra svarbiausias uždavinys. Tokio pobūdžio apklausos pasak Margot Wallström, Europos Komisijos viceprezidento, svarbus veiksnys formuojant politiką, planuojant nuoseklius veiksmus. Patvirtinti ES tikslai, kurių turi būti laikomasi iki 2020 m.

Apklausos duomenimis dauguma (60 proc.) europiečių mano, kad klimato kaitos problema gali būti išspręsta. 56% mano, kad kova su klimato kaita gali turėti teigiamą poveikį ekonomikai. Europiečiai mano, kad kovojant su klimato kaita nepakankamai daro korporacijos ir pramonės (76%), patys piliečiai (67%), jų nacionalinės vyriausybės (64%) ir ES (58%). Net 61% europiečių nurodo, kad jie asmeniškai ėmėsi tam tikrų veiksmų kovoje su klimato kaita: jų veiksmai daugiausia yra susiję su nedidelėmis asmenėmis ir finansinėmis pastangomis, pavyzdžiui, rūšiuoja atliekas, stengiasi mažinti energijos suvartojimą, vandens arba vienkartinį daiktų vartojimą. Pagrindinė priežastis, dėl kurios žmonės nesiima asmeninių veiksmų yra jų manymu per mažas vyriausybių, bendrovių ir pramonės atstovų dėmesys. Lietuva šiame kontekste mažai skiriasi nuo kitų Europos šalių. Lietuviai taip pat pažymi, kad jie neturi pakankamai informacijos, ypač apie veiksmus, kurių piliečiai galėtų imtis. Trūksta ekologinių lyderių pateikiančių iniciatyvas ir priemones, siekiant skleisti šias žinias suinteresuotoms žmonių grupėms. Lietuvos gyventojai rūšiuoja atliekas taip kaip EU, tačiau mažiau mažina atliekų kiekį, suvartoja mažiau energijos ir vandens (nebūtinai dėl eko pasaulėžiūros). Tik nedidelė europiečių dalis renkasi ekologiškesnes transporto priemones (28% (8% lietuvių)), perka sezoninius ir vietinius produktus (27% (10% lietuvių)), rečiau naudojami automobiliu (25% (2% lietuvių)). Taigi, lietuviai nelinkę mažinti vartotojiškumo ar keisti vartojimo papročių dėl ekologinių įsitikinimų.

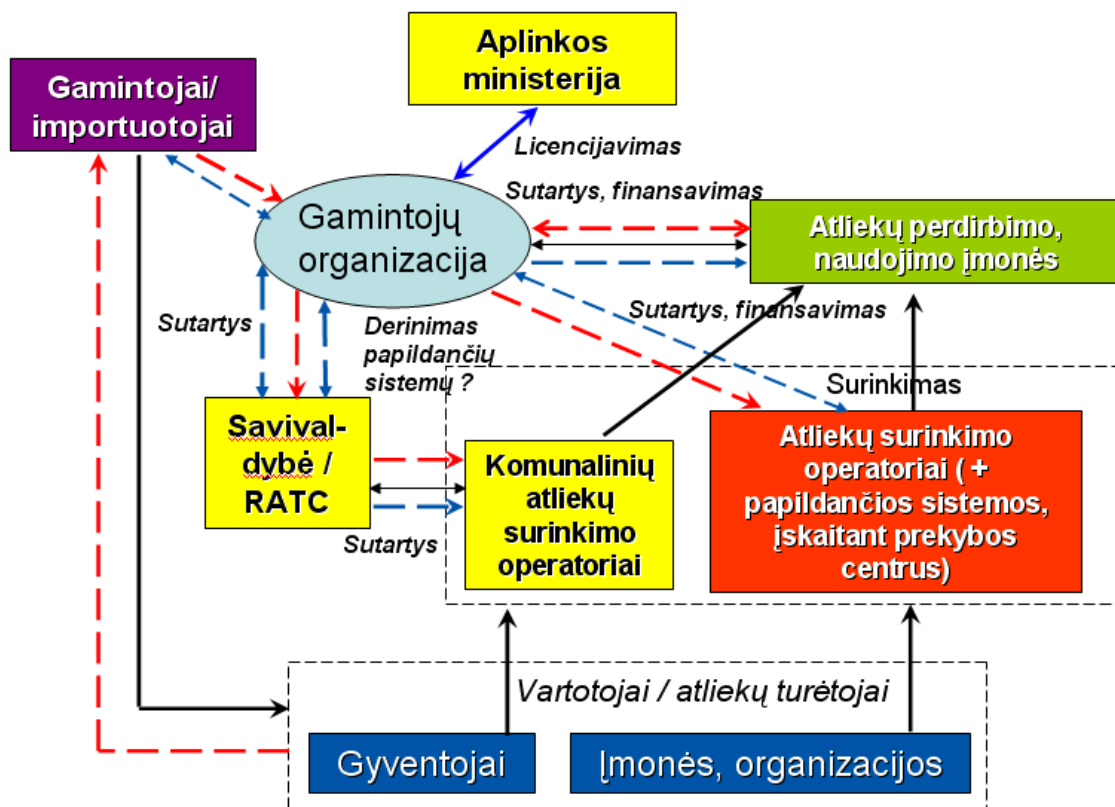
T. Lindhqvist (2000) aprašė ir padėjo teorinius pagrindus vystant gamintojo atsakomybę už atliekų tvarkymą. Pagrindinė gamintojo atsakomybės modelio esmė – už atliekas atsakingas pats gamintojas, t.y. gamintojas parduodamas gaminį į kainą įskaičiuoja atliekų tvarkymo kaštus. Toks modelis gamintojus veda prie racialesnio žaliavų naudojimo, skatina naudoti/kurti aplinkai draugiškesnes pakuotes. Lietuvoje, kaip ir daugelyje Europos šalių pradėta diegti gamintojo atsakomybės atliekų tvarkymo sistema. Pagal UAB *Ekokonsultacijos* parengtą Antrinių žaliavų perdirbimo plėtros 2006-2010 metų galimybių studiją (www.ekokonsultacijos.lt/index.php3?Id=213) esama individuali gamintojo atsakomybės atliekų tvarkymo sistema pateikta Paveiksle Nr.3.

Paveikslas Nr.3. Esama individualios gamintojo atsakomybės atliekų tvarkymo sistema.

T. Lindhgvist (2000) nurodo ir prielaidas, kurios reikalingos, kad gamintojo atsakomybės už šiukšles sistema veiktų: griežta kontrolė, stipri infrastruktūra (savivaldybės ar regioniniai atliekų tvarkymo centrai), stiprios gamintojų ir importuotojų organizacijos, informuotas ir ekonomiškai skatinamas atliekų turėtojas (įmonės ir gyventojai), vartotojams patogi atliekų surinkimo infrastruktūra ir aiškios “žaidimo taisyklės” (atsakomybės ribos, finansavimas). Taigi, prielaidos apima individualias visų „dalyvių“ atsakomybes. Gamintojų atsakomybė - surinkimo finansavimas ir tolimesnis atliekų tvarkymo organizavimas ir finansavimas. Savivaldybių atsakomybė - komunalinių atliekų tvarkymo sistemos organizavimas. Atliekų turėtojo (įmonių ir gyventojų) atsakomybė - rūšiuoti atliekas, mokėti už komunalinių atliekų išvežimo paslaugas. Kur ekologinių lyderių veiklos zona? Dar daugiau organizacijų atsakomybės išryškėja Paveiksle Nr.4 (www.ekokonsultacijos.lt/index.php3?Id=214).

Paveikslas Nr.4. Atliekų tvarkymo sistema per organizacijas

Pasak Leonavičiaus (2003) industrinių visuomenių patirtis rodo, kad gausėjančios buitinės atliekos sukelia daug rūpesčių. Juos galima suskirstyti į keturias svarbiausias grupes:

1. Sparčiai didėja tiek legalūs sąvartynai, tiek pašalių ir pakraščių neteisėti šiukšlynai. Sąvartynai ir neteisėtais buitinių atliekų šiukšlynais užteršta aplinka darko estetinį vaizdą, kraštovaizdį.

2. Buitinės atliekos tampa pavojingais žmonių sveikatai židiniai. Sąvartynai tampa ypač pavojingi, kai kartu su buitinėmis atliekomis čia patenka pavojingų buitinių atliekų: prietaisų su gyvsidabriu, elektros elementų, dažų, neoninių lempų ir t.t.

3. Gausėjančioms buitinėms atliekoms tvarkyti reikia vis didesnių investicijų. Atliekų tvarkymas tampa vis brangesnis.

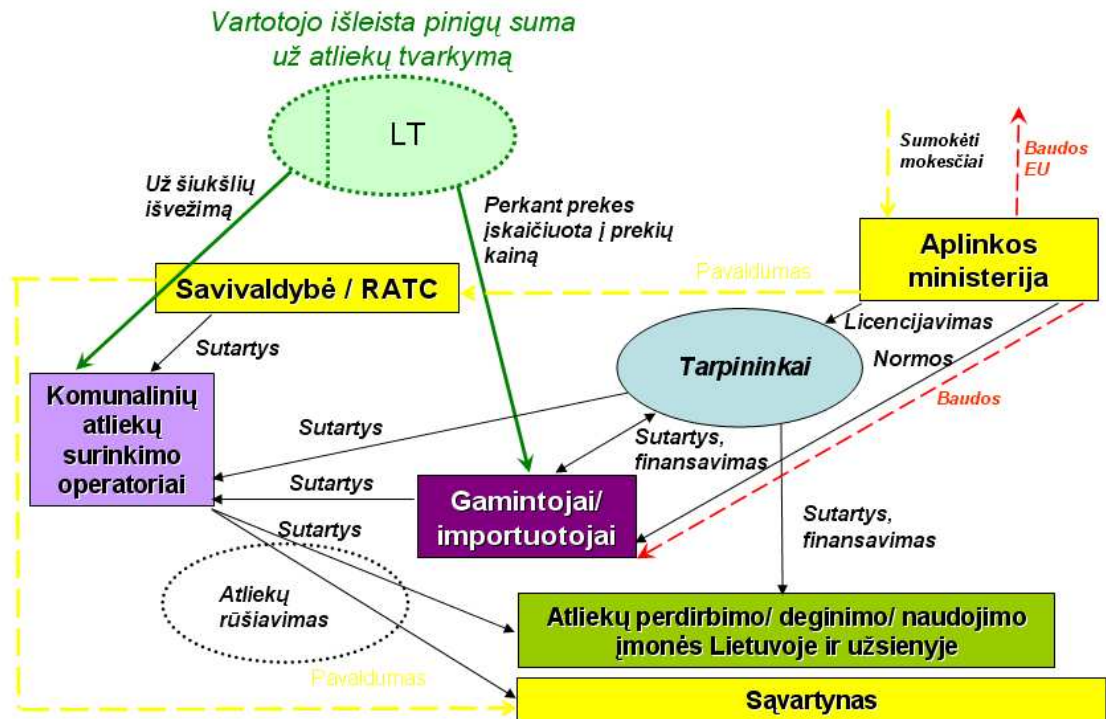
4. Pakuočių gamybai sunaudojama daug gamtinių išteklių. Išmesdami pakuotes ir vienkartinio naudojimo gaminius, kuriuos būtų galima perdirbti, prarandame daug antrinių žaliavų išteklių, kurie iš dalies galėtų kompensuoti buitinių atliekų tvarkymo išlaidas.

Ekologiniai lyderiai turėtų būti suinteresuoti spręsti buitinių atliekų tvarkymo rūpesčius.

Minėti rūpesčiai yra universalūs vartotojiškoms industrinėms visuomenėms, tad, artėdami prie Vakarų ir Šiaurės visuomenių gerovės, neišvengiamai patiriame panašius

buitinių atliekų keliamus rūpesčius. Kita vertus, nepaisant bendrų industrinių visuomenių raidos dėsningumą, skirtingos visuomenės šias problemas nevienodai suvokia ir jas sprendamos. Sprendimas priklauso ne tik nuo technologinių ir materialinių buitinių atliekų tvarkymo galimybių, bet ir nuo visuomenės narių nuostatų, vertybių bei dalyvavimo (Leonavičius, 2003). Tai įtakoja ekologiniai lyderiai formuodami ekologinį sąmoningumą ir užtikrindami techninių sąlygų sudarymą (bendras visuomenės ir verslo įtakojimas). Lietuvoje ekologinio sąmoningumo formuotojai dažnai tiesiogiai atliekų tvarkymo versle nedalyvauja. Tai Lietuvos Žaliųjų judėjimas, Nevyriausybines organizacijos, pavieniai iniciatyvūs visuomenės veikėjai.

Kadangi empirinio tyrimo metu paaiškėjo, kad atliekų tvarkymo sistemos pilnai neatspindi apmokėjimo už atliekų tvarkymą sistemos (kas suinteresuotas ir turi galimybę mokėti už švietimą), tai remiantis T. Lindhgvist teorija apie gamintojų atsakomybės praplėtimą (2000), Paveiksle Nr.3. ir Paveiksle Nr.4. pateiktomis schemomis apmokėjimo už atliekas pinigų srautų schema simboliškai atrodytų taip, kaip pateikta Paveiksle Nr.5. Teoriškai gamintojas turi didžiausias finansines galimybes, bet kartu yra tiesiogiai priklausantis nuo vartotojų. Taigi, labiausiai trūksta ekologinių lyderių gamintojų arba vartotojų grandyse. Taip pat teorines galimybes turi tarpininkai ir gamintojai /importuotojai, tačiau jas riboja savininkų ir verslo interesai. Tai bandysime patikrinti ir ieškoti lyderių empirinio tyrimo metu. Į numatytų respondentų būrį įtraukėme dar du su atliekų tvarkymu netiesiogiai susijusius respondentų tipus (tarpininkus ir gamintojus/ importuotojus), kurie turi ypatingą vaidmenį atliekų susidarymo ir tvarkymo sistemoje.

Paveiksle Nr.5. Apmokėjimo už atliekų tvarkymą schema

Iš schemos matyti, kad pagrindinės suinteresuotosios pusės yra šios:

- 1) politinės ir administracinės institucijos, siekiančios politinės naudos (rinkėjų balsų ir palaikymo, politinių grupių palaikymo), vengiančios konfliktų, suinteresuotos dėti kuo mažiau pastangų.
- 2) Aplinkosaugos verslas (surinkėjai, rūšiuotojai, perdirbėjai, konsultantai, tarpininkai), siekiantis kuo daugiau gauti ir įsitvirtinti kuo didesnėje rinkos dalyje.
- 3) Gamintojai – importuotojai, siekiantys kuo mažiau išleisti.
- 4) Vartotojai, siekiantys kuo mažiau nukentėti pirmųjų trijų žaidėjų „žaidime“.

Nors vartotojų suinteresuotumas turėtų būti didžiausias, tačiau jis priklausomai nuo ekologinio sąmoningumo nepakankamai atstovaujamas.

Pasak D. Goleman (2009) svarbiausia vartotojams įsisąmoninti, kad viską apsprendžia jų pasirinkimai, t.y. ką daro, su kuo bendradarbiauja, ką perka, iš ko perka.

Pasak Steven D. Levitt, Stephen J. Dubner (2005) moralė atspindi idealų pasaulį, o ekonomika atskleidžia, koks jis iš tikrųjų yra. Taip pat jie teigia, kad ekonomika - tai visų pirma mokslas, tiriantis motyvaciją. Ji naudojasi statistiniais duomenimis kaip priemone išmatuoti, kokį poveikį žmonėms daro konkretūs motyvai. Keistonominiu požiūriu, visus motyvus galima suskirstyti į 3 kategorijas: socialinius, moralinius ir ekonominius. Praktinio tyrimo metu stengsimės įvertinti šių kategorijų pritaikomumą.

2.5. Ekologinės lyderystės ir vadovavimo teorijos

Esant sudėtingai aplinkosaugos, socialinei ir ekonominei situacijai, bei šių problemų kompleksiskumui, ypač svarbus vaidmuo tenka lyderiams. Iš jų tikimasi galių sutelkimo kompleksinės problemos sprendimui. Štai kodėl vis dažniau minima darni plėtra bei tvari lyderystė. Išsprendžiant tik vieną problemą situacija žymiai nepasikeis. Reikalingas globalus ir atsakingas požiūris. Reikalingi ekologiniai lyderiai, sugebantys žvelgti globaliai ir spręsti kompleksines problemas. Daugelis dabartinių politikos ir verslo atstovų pripažįsta, kad problemos sprendžiamos siaurame rate, tarp panašiai maistančių, neturint galimybės išgirsti įvairesnių nuomonių ir požiūrių. Visuomenė dažnai neorganizuota, nemotyvuota ir nesijaučianti turinti galių. Reikalinga tvari lyderystė, kurios sprendimai būtų paremti globalia pasaulėžiūra.

Kuo skiriasi lyderis nuo vadovo? Pasak W. Bennis ir B. Nanus (1998) vadovai - tai žmonės, kurie atlieka dalykus tinkamai. Lyderiai – atlieka tinkamus dalykus. Lyderio pagrindinė funkcija - sukurti viziją ir misiją, kurti ir valdyti pokyčius. Vadovo pagrindinė funkcija - įgyvendinti lyderio viziją, valdyti sudėtingas situacijas, sudaryti planus ir tikrinti rezultatus.

Bennis & Nanus (1998) teigimu, neišmanoma išspręsti dabarties problemų be veiksmingų organizacijų, o organizacijos nebus veiksmingos be efektyvaus vadovavimo (Bennis & Nanus, 1998, p. 35). Vieni lyderiai dabarties problemų neišspręs, bet jie reikalingi tinkamiems dalykams iškelti ir nurodyti vadovams tinkamą kryptį.

Pasak V. Barvydienės (1998) vadovavimo efektyvumas labiausiai priklauso nuo vadovo savybių, pavaldinių savybių, situacijos parametrų, aplinkos veiksnių ir jų sąveikos. O efektyviausias vadovavimo stilius yra adaptuotas stilius, t.y. stilius, orientuotas į realybę.

D. Zohar ir I. Marshall (2006) teigimu kalbėdami apie elgesio motyvus ir veiksmus dauguma nejaučia atsakomybės už daugelį žmonijos grupių (p.11). Taip vyksta todėl, kad pamatinės kapitalizmo moralinės charakteristikos, įsitikinimai ir verslo praktika yra netvarūs (p.14). Pvz. godumas, pyktis, noras įsitvirtinti sufokusuotas į asmeninę naudą aukojant savo pačių ir aplinkinių gyvenimo kokybę veda į kapitalizmą, t.y. pinigus ir materialinę gerovę (atsargas). Dvasinis kapitalas, priešingai, reiškia gerovę (angl. be well), kuri praturtina mūsų gyvenimo aspektus. Tai turtai, kurių įgyjame ieškodami prasmės, didžiausių vertybių, aukščiausių motyvacijų, jei sugebame visa tai įtvirtinti savo gyvenime ir darbuose (Zohar & Marshall, 2006).

Taigi, dvasinę lyderystę kaip esminę, apimančią visas kitas, apibūdina daugelis autorių D. Zohar ir I. Marshall (2006), A. Hargreaves ir D. Fink (2008), J. Collins (2001), F. Covey (2007) ir kt.

Dvasinis intelektas (SQ) – svarbiausias iš visų intelekto rūšių, nes nulemia kitus tris. Jis atspindi žmogaus gyvenimo prasmės ieškojimą ir ryšį su amžinybe. Dvasinis intelektas padeda atskirti tikruosius mūsų sąžinės principus. Keturių intelekto rūšių apraiškos: protinio (IQ) – vizija, fizinio (PQ) – disciplina, emocinio (EQ) – entuziazmas ir dvasinio (SQ) – sąžinė. Tai yra mūsų pašaukimo radimo prasmė (Covey, 2007).

Franklin Covey (2007) atvaizduota lyderio asmenybė pateikta Paveiksle Nr. 6.

Paveiksle Nr. 6. Franklin Covey lyderio asmenybės struktūra.

INTELEKTAS (IQ) – tai sugebėjimas suvokti, suprasti bei panaudoti simbolius, t.y. mąstyti abstrakčiai. Sugebėjimas mokytis ir išmokyti atskleisti reiškinį ryšius. Verbalinis intelektas – sugebėjimas suprasti bei naudoti žodžius. Erdvinis intelektas – sugebėjimas suprasti bei naudoti erdvinius objektus. Socialinis intelektas – sugebėjimas suvokti bei panaudoti socialinę informaciją.

EMOCINIS INTELEKTAS (EQ) - tai sugebėjimas pastebėti emocijų bei jų tarpusavio ryšių reikšmę/prasmę bei atsižvelgiant į jas apmąstyti situacijas, spręsti problemas. Emocinis intelektas – tai sugebėjimas suvokti emocijas, sulyginti emociškai susijusius jausmus, suprasti informaciją, kurią užkoduoja emocijos bei sugebėjimas valdyti emocijas. EQ struktūra: savęs pažinimas (savo emocijų pažinimas, teisingas/tikslus savęs įvertinimas, pasitikėjimas savimi) ir savęs valdymas (savikontrolė, patikimumas, sąmoningumas, gebėjimas prisitaikyti ir orientacija į pasiekimus, iniciatyva, optimizmas; Tarpasmeninis pažinimas (empatija, orientacija į aptarnavimą/pagalbą, organizacinis nuovokumas) ir santykių valdymas (kitų

žmonių ugdytas, įtaka, komunikavimas, konfliktų valdymas, lyderystė, pokyčių inicijavimas, ryšių užmezgimas, darbas komandoje ir bendradarbiavimas) (D.Goleman, 2001).

FIZINIS INTELEKTAS (PQ) – kūno pažinimas, sveikata ir valdymas.

DVASINIS INTELEKTAS (SQ) apima tai, kaip mes suvokiame prasmės, vizijos, vertybių ir pagrindinio tikslo būtinybę, kaip prie šių dalykų priartėjame ir kaip juos panaudojame (Zohar & Marshall, 2004). SQ kriterijai (dvasinės išminties dimensijos):

1. Savęs pažinimas. Žinojimas, kuo tikėti, ką vertinti ir kas iš tikrųjų motyvuoja. Svarbiausių savo gyvenimo tikslų žinojimas.
2. Spontaniškumas. Sugebėjimas gyventi dabartimi, reaguoti į šią akimirką ir į tai, ką ji slepia.
3. Vadovavimasis vizija ir vertybėmis. Gyvenimiškų principų ir tvirtų įsitikinimų turėjimas.
4. Holizmas (sistemos arba ryšio pojūtis). Priklausymo platesnei aplinkai tvirtas pajautimas. Sugebėjimas išvelgti platesnius modelius, santykius, tarpusavio ryšius.
5. Užuojauta. Sugebėjimas suprasti ir užjausti kitus. Tai pamatas universaliajai atjautai.
6. Įvairovės vertinimas. Kitų žmonių ir nežinomų situacijų vertinimas ir priėmimas nejauciant pykčio dėl to, kad jie skirtingi.
7. Vidinė nepriklausomybė. Sugebėjimas pasipriešinti miniai ir tvirtas savų įsitikinimų laikymasis.
8. Poreikis kelti fundamentalųjį klausimą “kodėl?”. Noras suprasti dalykus, išvelgti jų esmę. Tai sudaro pagrindą kritiškai vertinti dabartį.
9. Sugebėjimas pažvelgti iš tolesnės perspektyvos. Sugebėjimas pažvelgti į situaciją ar problemą iš šalies ir pamatyti platesnį kontekstą.
10. Pozityvus požiūris į nepalankią padėtį. Sugebėjimas mokytis iš klaidų, o iškilusius sunkumus vertinti kaip galimybę. Sugebėjimas mobilizuotis ir greit atgauti fizines bei dvasines jėgas ištikus nesėkmei.
11. Kuklumas. Sugebėjimas pažvelgti į save kritiškai ir suvokimas, kad esame tik gyvenimo dramos dalyvis ir tik nedidelė visumos dalis. Sugebėjimas jausti savo tikrą vietą pasaulyje, save kritikuoti, kritiškai vertinti savo veiksmus.
12. Pašaukimas. Pojūtis, kad esi pašauktas atlikti tam tikrą misiją. Esu dėkingas tiems, kurie man padėjo, ir trokštu gražinti jiems skolą. (D. Zohar, I. Marshall, 2006).

Lyderis, turintis dvasinę išmintį (SQ) gali būti laisvas ir turėti dvasios ramybę. Dvasinės laisvės ir atsakomybės darna leidžia jausti sąžinės pritarimą ir vidinį pasitenkinimą. Taip pat dvasinis intelektas/išmintis (SQ) verčia jaustis nepatenkintais tuo, kas jau pasiekta,

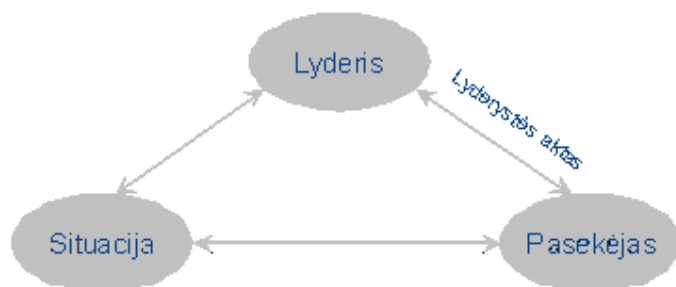
uždega siekti aukštesnių tikslų. Tai savo ruožtu skatina žmogų augti ir tobulėti, peržengti savo galimybių ribas (transcendencijos galimybės).

Moksliniai tyrimai apie dvasinį intelektą. Pirmieji moksliniai trečiosios išminties, apimančios vertybes ir prasmes, egzistavimo įrodymai užfiksuoti dvidešimtojo amžiaus pabaigoje. Neurologiniai tyrimai atskleidė, kad žmogaus veiklos ir adaptacijos kokybė priklauso ne tik nuo įprasto intelekto koeficiento (IQ), bet ir nuo jo emocinės (EQ) ir dvasinės (SQ) brandos (žodis „dvasinis“ kilo iš lotynų žodžio „spiritus“, kuris reiškia „tai, kas suteikia organizmui gyvybingumą“). Neuropsichologiniu požiūriu dvasinis intelektas yra išmintis (SQ), kurios padedami mes atrandame giliausią prasmę, vertybes, tikslus ir aukščiausias motyvacijas. Šiuo metu manoma, kad visos trys išmintys gali veikti nepriklausomai viena nuo kitos. Asmuo gali būti intelektualus, bet neturėti emocinės ar dvasinės išminties, ir atvirkščiai (Terence‘as Deacon‘as “Dievo taškas” iš V. Barvydienės paskaitų).

Dvasinė išmintis mūsų prote funkcionuoja kaip kompleksinė prisitaikanti sistema, natūralu pirmiausia jos ieškoti tarp apskritai tokioms sistemoms būdingų, labiausiai ištyrinėtų ir suprantamiausių savybių. Kompleksinėms prisitaikančioms sistemoms būdinga dešimt savitų ypatybių, suteikiančių joms unikalų kūrybišką veikimo pasaulyje būdą. Kadangi tos dešimt savybių skatina kūrybišką sistemos evoliuciją, jos gali būti laikomos transformacijos principais sistemos viduje (D. Zohar ir I. Marshall, 2006).

Religinis požiūris taip pat labai svarbus nagrinėjant dvasinį intelektą, kadangi žodžio „dvasinis“ siejimas su „išmintimi“ nereiškia sąsajų su institucine religija. Žmogus gali turėti labai aukštą SQ, bet būti netikintis, ir atvirkščiai. SQ priklauso nuo žmogaus smegenų „vidinių“ gebėjimų: dvasinė išmintis remiasi sistemomis smegenyse, kurios suteikia mums pradinę galimybę formuoti prasmes, vertybes ir įsitikinimus. Dvasinė išmintis atsirado anksčiau už kultūrą ir yra ankstyvesnis reiškinys už religiją (Iš V. Barvydienės Lyderystės programos paskaitų).

Lyderystė negalima be lyderio, tikslo ir pasekėjų. Lyderystės procesas:

Lyderystė – tai įtakojimo procesas, kurio metu asmuo neprievartiniu būdu paskatina kitus grupės narius siekti nustatytų grupės ar organizacijos tikslų. Lyderystė – išmintingas galių panaudojimas. Kas tos galios? Galia - pagrindinė energija, reikalinga pradėti veiksmą ir jį palaikyti arba sugebėjimas ketinimą paversti tikrove. Galia slypi tinkamų dalykų žinojime (iš Barvydienės paskaitų).

Torbert (1994) aprašo keturių tipų galias: vienašalę (angl. unilateral), diplomatinę, racionalią /loginę ir teismo (angl. justice). Šiomis galiomis lyderiai naudojami savo tikslams pasiekti. Tačiau transformacinių etapų eigoje atsiranda filosofinis požiūris, teikiantis sąmoningumo kiekvienam etapui. Nesigilinant į įvairias lyderystės formas, didžiausias galios ir teisingumo poreikis yra ne ekonomikos mašinai aptarnauti siekiant kuo aukštesnių rezultatų, bet kūrybiškų minčių prasingiems tikslams pasiekti, kurie kartu praturtintų ne tik kūno, bet ir sielos poreikius.

Holistinis požiūris rodo, kad viskas yra susiję ir viskas yra viena/ vientisa. Suprasdami tiesą kiekvienas skirtingai pamirštame, kad mūsų žinios nepakankamos suvokti visumai. Žinių praplėtimu turėtume panaudoti viso savo kūno pajėgumus, išlaikant pusiausvyrą tarp mastymo, jausmų, jutimų ir intuicijos. Pagrindinis tikslas yra vientisumo pajautimas, pripažįstant sąsajas ir įvertinant priklausomybes.

Šiuolaikinė švietimo sistema didžiausią dėmesį skiria intelekto lavinimui. Pasak Peter Reason (2005) "didesnis tokio pobūdžio švietimas, net su skirtingu turiniu, nebus pajėgus pakeisti mąstymą, jis - būtinas, tačiau nepakankamas". Optimalus mokymosi procesas turi apjungti visus intelektus. Toks mokymo (si) procesas yra tinkamiausia forma švietimo srityje siekiant darnios plėtos.

Taigi, reikalinga visus intelektus lavinanti metodika. Tokios metodikos pavyzdžiu gali būti Veiksmo tyrimo (Action Inquiry) modelis, kuris skatina kelti sudėtingus klausimus ir bendradarbiaujant su išoriniu pasauliu ieškoti atsakymų savo viduje bei tai išreikšti per įvairias kūrybines veiklas. Tai būdas suprasti kokį didelį ir prasmingą gyvenimą galima gyventi. Anot H. Malisova (2000) norint pereiti prie labiau subalansuoto gyvenimo reikalinga nauja paradigma. Nauja švietimo metodika suformuota bendradarbiaujant Naujajai verslo akademijai (New Academy of Business), įkurtai A. Roddick, ir Veiksmo tyrimo centrui (Centre for Action Research in Professional Practice in the School of Management at the University of Bath) Anglijoje.

Pagal H. Malisova (2000) aplinkosauga tai lyg sielų valstybė, o ekologija – nauja metafora apsivalymo nuo mentalinio purvo. Pasaulis ne idealiai funkcionuojantis mechanizmas, kuris gali susitvarkyti su žmogaus veikla. Žmogus negali patobulinti gamtos

procesų, net jei galvoja, kad žino kaip pasaulis veikia. Dabartinį pasaulį valdo mokslas ir technologijos. Ilgus dešimtmečius pradėdant gydytojais, biologais, baigiant filosofais mums įdieginėjama, kad natūralių procesų pakeitimas yra naudingas visuomenei. Dabar vis labiau aiškėja, kad šis supratimas klaidingas ir atveda prie ekologinės krizės. Technologija yra unikalus dalykas, tačiau geriau, kad jis būtų išmintingose rankose. Išmintis (angl. wisdom) – supratimo menas, kai žinios ir vertybės eina drauge. Kai pasaulį matome kaip mašiną, atsiranda noras ją vairuoti ir kontroliuoti. Tuo tarpu žemėje yra gyvybės, o daugelis tautų ir kultūrų ją mato kaip „žemę motiną“. Pagal H. Malisova (2000) į žemę reikėtų žvelgti kaip į šventyklą. Tada gyvenimą siektumėme nugyventi ieškant gyvenimo reikšmės ir prasmės. O mūsų pareiga būtų rūpintis, o ne naudotis. Žemės praradimas - tolygus Dievo praradimui.

Dabartinės vertybės didžiąja dalimi remiasi pasaulio kaip mašinos suvokimu (Malisova, 2000). Tai atsiliepia tiek poelgiams su žeme, tiek su žmonėmis. Pagal Skolimowski (1992) tvari plėtra galima tik vystant tokias ekologines vertybes kaip orumą, atsakomybę, kuklumą ir teisingumą kiekvienam.

Mary A. Ferdig (2004) nurodo šiuos pagrindinius tvarios lyderystės principus:

- Kiekvienas žmogus, kuris stengiasi nukreipti pokyčius į tvarią ateitį, yra tvarystės lyderis.
- Aktyvus mokymasis yra gyvenimo kelias.
- Žmogus mokosi ir gyvena per gamtinių procesų kaitą.
- Tvari lyderystė reikalauja sisteminio požiūrio.
- Siekiama naudoti visai sistemai, o ne tik jos daliai.
- Mastymas ir veikla vykdoma bendradarbiaujant ir sąveikoje su kitais.
- Nesiremiama perstektyva, bet pastoviai atkreipiamas dėmesys į tai, kas vyksta kiekvienoje situacijoje ir nuspręsti ką daryti toliau.
- Žmonės turi gyventi prasmingai su žeme ir su kitais žmonėmis.

Pirmas žingsnis darnios plėtros link – panaudojant savo tikrąją galią keisti organizacijos kultūrą (Dunphy ir kt., 2007, p. 321). T.y. pradėdant nuo savo asmeninio požiūrio keitimo judėti link vertybių demonstravimo įmonėje, o vėliau ir tarp įmonių, taip buriant pasekėjus.

Tiek politika, tiek organizacijų tarpusavio ryšiai turi savo interesus bet kartu yra tarpiai tarpusavyje susiję. Remiantis darnios plėtros principais turi būti siekiama bendradarbiavimo (Mudacumura, Mebratu & Shamsul Haque, 2006).

Pasak J.M.Kouzes & B.Z.Posner lyderystė – tai santykis tarp tų, kurie pasirinko lyderio poziciją ir tų, kurie nusprendė sekti lyderiu (iš V. Barvydienės paskaitų). Skirtingai aplinkai reikia skirtingo elgesio. Efektyvus vadovas pritaikys savo asmeninį stilių prie aplinkos reikalavimų.

Dabartinis lyderis turi gerai žinoti ir suvokti šiuolaikinės pasaulinės ekonominės valdžios logiką ir koordinates – rinkos globalizaciją, skaitmenines technologijas ir žmogiškąjį kapitalą. Pirminis gyvenimo energijos įgijimo kelias esti protas. Pagrindinis išteklius, visų kitų energijų pamatas, esti išmintis. Racionalaus proto ir intuicijos jungtis teikia vilčių gauti sinerginį efektą.

Lyderis esti brandus tik tada, kai sąmoningai ugdo visas keturias intelekto rūšis. Priešingu atveju nei vieno intelekto neįmanoma išplėtoti iki brandaus lygmens (S. R. Covey, 2007).

Skirtingos vadovavimo teorijos, skirtingai vertina aplinkos įtaką. Pvz. Atitikimo vadovavimo teorijos teigia, kad tam tikri vadovavimo stiliai kai kuriose situacijose yra efektyvesni nei kiti. LPC atitikimo teorija - vadovo įtaka sėkmingai grupės veiklai priklauso nuo jo savybių ir situacijos ypatumų suderinimo. Tačiau visos teorijos įvardija, kad aplinka turi didelę įtaką.

Ekologinė lyderystė – netradicinė, nauja lyderystė, susijusi su specifine aplinka, kurią apsprendžia ekologinis sąmoningumas ir ekonomikos dėsniai, vartotojiškumas ir rizikos suvokimas. Pagrindiniai iššūkiai: vartojimas, gamyba, priklausomybė nuo politikos ir sinergija su kitomis sistemomis. „Šiukšlių problemos“ – specifinės problemos. Jų sprendimo metodai ir būdai turi įtaką ne tik visiems žmonėms, bet ir visai eko sistemai. Todėl būtina remtis darnios plėtros principais.

Į kokio tipo lyderį orientuota dabartinė atliekų tvarkymo aplinka? Pirmiausia ekologinis lyderis turi suprasti kokioje aplinkoje jis veikia, rasti kultūros paribius, kur būtų galima daryti verslus, išdrįsti lysti į naujas paribio zonas. Jie arti lyderių, kurie peržengia ribas, geba kritiškai mąstyti, savarankiškai apsispręsti ir įtakoti.

3. EMPIRINIO TYRIMO METODOLOGIJOS PAGRINDIMAS

3.1. Tyrimo metodo pasirinkimas ir duomenų rinkimo pagrindimas

Empirinio tyrimo tikslas - charakterizuoti įtampas paribio versle. Tam numatyti sekantys uždaviniai: vadovų – lyderių paribio versle tyrimas siekiant atskleisti jų sąmoningumą, pagrindines įtampas/problemas bei savybes, kurios reikalingos sėkmingam ekologiniam lyderiavimui paribio versle.

Kadangi siekiama charakterizuoti įtampas paribio versle, atskleisti skirtingų požiūrių vadovų – lyderių sąmoningumą, jų asmeninius požiūrius ir pagrindines problemas, pasirinktas kokybinis tyrimo metodas. Duomenys renkami organizuojant individualius interviu. Tai toks interviu tipas, kai viename interviu dalyvauja vienas dalyvaujantis informantas (Bitinas ir kt., 2008). Kaip teigia C. Briggs (kaip cituoja Bitinas ir kt., 2008) 90 proc. kokybinių tyrimų duomenų surenkama naudojant interviu kaip duomenų rinkimo metodą. Pasirinktas tyrimas yra „taikomas“ (empirinis) pagal taikymą, kokybinis pagal informacijos pobūdį ir priešastinis arba aiškinamasis pagal tyrimo tikslus (Kumar, 1999).

Naudosimės pirminiais duomenimis t.y. vykdysime tiesioginę (akivaizdinę) individualią apklausą žodžiu. Interviu, kaip kokybinių duomenų rinkimo metodo, taikymas grindžiamas prielaida, kad prasminga žinoti informantų požiūrius, vertinimus, motyvaciją ir nuomones (Bitinas ir kt., 2008). Šiame darbe interviu siekiama suvokti informantų patirtį, nuomones, kurias jie išsako savais žodžiais, terminais, kuriuos naudoja savo požiūriui išsakyti. Atkreipiamas dėmesys ir į stebėjimą: tyrėjas ne tik girdi, bet ir mato kaip informantas sako, kaip tuo metu elgiasi. Nors pagrindinis dėmesys kreipiamas į tai, ką informantas sako, neverbalika padeda suvokti pilnesnį informanto požiūrį, nuomonę, įsitikinimus (Bitinas ir kt., 2008).

Kadangi siekiama gauti ne vieno tipo informaciją iš kiekvieno informanto pasirinktas pusiau struktūruotas interviu. Atsižvelgdamas į situaciją ir iškeltus tikslus tyrėjas gali spontaniškai formuoti klausimus, patogiu būdu surinkti duomenis, atskleisti visiškai netikėtus ir iš anksto nenumatytus tiriamos problemos aspektus. Tokiu atveju tiriamasis nelaikomas statistiniu vienetu, nesiekiami gauti vienodo tipo informacijos. Kad būtų lengviau apdoroti duomenis ir kadangi tyrėjas yra nepatyręs pasirinktas pusiau struktūruotas interviu dar kitų autorių vadinamas iš dalies struktūruotasis (iš dalies standartizuotas) interviu (Bitinas ir kt., 2008). Iš anksto prieš interviu numatomas bendras temų planas ar keli klausimai, kurie pateikti priede Nr. 1. Kiti klausimai kyla spontaniškai – interviu metu. Tyrėjas nurodo bendras temas, o respondentai parodo specifinius tų temų topikus. Dauguma mokslininkų (pvz.

Frechtling, Sharp (kaip cituoja Bitinas ir kt., 2008)) visus neformalizuotus interviu vadina giluminiais arba išplėstiniais, nepaisant klausimų struktūravimo laipsnio, nes siekiama ištirti požiūrius ir nuomones.

Pagal M. Patton (kaip cituoja Bitinas ir kt., 2008) pasirinktas kryptingasis (angl. Interview guide approach), kur „neprisirišama“ prie klausimų tvarkos, numatytų pasakyti žodžių, užduodama papildomų klausimų tikintis gauti išsamesnių, susistemintų duomenų, lyginant su neformaliuoju interviu. Pagrindinis dėmesys išgauti, išklausinėti (angl. probe) iš informantų kuo išsamesnę informaciją tiesiogiai bendraujant susitikimo metu. Tyrėjas nesiekia dalintis savo patirtimi, bet yra dėmesingas klausytojas, suteikiantis procesui nuoširdaus bendravimo – pokalbio formą (Bitinas ir kt., 2008), geranorišką aplinką, kurioje informantai patogiajai jaučiasi. Numatyti keli teminiai klausimai, vėliau spontaniškai atsižvelgiant į aplinkybes užduodama daugiau klausimų. Klausimynas gali keistis su skirtingais informantais, jis detalizuojamas laipsniškai, rengiantis kiekvienam kitam interviu tyrėjas remdamasis ankščiau gauta informacija klausimyną vis labiau detalizuoja. Struktūrinis vienetas – tema (o ne klausimai ar klausimų grupės). Temų formuluotės – ne vien klausimai, bet ir teiginiai. Jie sudaryti atsižvelgiant į tris pagrindines klausimų formulavimo taisykles: kad respondentas suprastų klausimą, sugebėtų atsakyti į klausimą, norėtų suteikti informaciją. Prie sunkių klausimų pereinama palaipsniui. Visi klausimyne naudojami klausimai yra atviri (Bitinas ir kt., 2008).

E. Babby (2004) pataria tyrėjui kalbėti ne daugiau 5 proc. laiko, kad per daug neįtakotų tyrimo rezultatų. S. Kvale (kaip cituoja E. Babby, 2004) tyrėjui siūlo elgtis kaip „išminuotojui“ arba „keliautojui“. Pirmuoju atveju respondentas pameta informaciją, tyrėjas turi išsiaiškinti ir ją iškelti. Antruoju atveju tyrėjas stebisi ir leidžiasi į pokalbius su sutiktaisiais. Klausinėjant patariama elgtis kaip aikido meistrai: vietoj to, kad vien tik palaikyti respondento liniją reikia „pagauti“ ką pasakė ir permesti pokalbį tyrėjo tikslus atitinkančia kryptimi (Babby, 2004).

Pagrindiniai informantai pasirenkami tie, kurie yra paribio srities vadovai, lengvai prieinami, noriai bendradarbiauja ir suteikia vertingos informacijos (angl. key informants). Tiriamųjų atranka – tikslinė, kai nesiekama suformuoti reprezentatyvios imties vien dėl reprezentatyvumo, kaip tai daroma kiekybiniuose tyrimuose. Trūkumas – brangus, daug laiko užimantis, duomenys nenuoseklūs, sudėtingai transkribuojami ir analizuojami (Bitinas ir kt., 2008). Norint gauti kuo įvairesnes nuomones ir apimti kuo platesnį atliekų tvarkymo lyderių ratą pasinaudota Paveiksle 1. Integruota atliekų tvarkymo schema bei konsultacinę bei švietėjišką veiklą vykdančios organizacijos ir pavieniai individai. Dėl interviu tartasi telefonu

pasirinkus informantus, suderinus patogią vietą, laiką, preliminarią trukmę, temas, etikos principus. Iš anksto buvo numatyta interviu skirti 1,5 val.

Informantų imtis – taikant maksimaliai įvairių variantų atranką, kol pradės kartotis informacija. Informantų charakteristikos: vadovavimas paribio verslui (su šiukšlių verslu (surenkančios, perdirbančios, konsultuojančios) susijusių įmonių vadovai), ekologinio sąmoningumo formavimas visuomenėje (visuomeninių su ekologiniu sąmoningumu susijusių judėjimų lyderiai). Iš valdžios institucijų nutarta interviu neimti, nes įmonių ir organizacijų, šiuo metu veikiančių rinkoje, nuomonė apima daugiau požiūrių ir yra svaresnė. Valdžios institucijos įgalios reikšti vienašalę informaciją ir linkusios nutylėti savo klaidas. Jų darbo rezultatus geriausiai atspindi su jomis susiję organizacijos.

Interviu metu gauti duomenys fiksuojami MP3 gavus informanto sutikimą bei informavus apie konfidencialumą, vėliau iš ten transkribuojami (cituojami užkodavus ir surašomi). Interviu metu nors garsas ir įrašomas, tyrėjas žymisi pastabas apie eigą, kalbos, nuotaikų pastebėjimus, kitas interviu detales. Pagrindinis privalumas – gaunamų duomenų išsamumas (Bitinas ir kt., 2008).

Atsižvelgta į glaudžius santykius palaikančius bei trukdančius veiksnius pagal L. Gorden (kaip cituoja Bitinas ir kt., 2008).

Pradžioje klausinėjama apie veiksmus/ patirtį, vėliau apie nuomonę, jausmus. Taikoma „piltuvėlio“ (angl. funneling) technika – nuo bendrų dalykų pradeda ir pereinama prie konkrečių / siauresnių (nuo bendro – prie savito) (Bitinas ir kt., 2008), naudojama išklausinėjimo technika: pakartojamas paskutinis teiginys klausiamąja forma, paprieštaraujama paprašant pagrįsti savo nuomonę, paprašoma pavyzdžių, įrodymų, kitais žodžiais perklausiama, suvaidinama nesupratus siekiant detalesnio paaiškinimo. Stengiamasi įsiliepti neverbalika, rodyti supratimą. „Minų“ iškėlimui naudojami klausimai: Kaip tai? Kokiu būdu? Kaip jūs tai suprantate? Koks galėtų čia būti pavyzdys? Gal galite paaiškinti plačiau?

3.2. Kokybinių duomenų analizės pagrindimas

Iš kokybinių tyrimo strategijų pasirinkta induktyviai grindžiamoji teorija (angl. grounded theory), kurios tikslas – sukurti ar atrasti teoriją, remiantis abstrakčia fenomeno analizės schema, susijusia su konkrečia tiriama situacija (Bitinas ir kt., 2008). Pagal Glaser, A. Strauss (kaip cituoja Bitinas ir kt., 2008) tai tinkamumo/ aktualumo (angl. relevance) konceptas, kur teorija svarbi veikloms, kurios tiriamos ir kurias siekiama paaiškinti tyrime, susitelkiant į aktualias problemas ir procesus.

Teorijos kūrimas ir plėtojimas vyksta jau renkant duomenis, o ne tuo metu kai jie visi jau surinkti (Babbie, 2004) T. y. duomenys analizuojami iš karto po kiekvieno interviu (Bitinas ir kt., 2008). Interviu pildoma tol kol nieko naujo nerandama, t.y. kol išskiriamos skirtingos kategorijos. Kategorija – informacijos apie įvykius, sąveikas vienetas. Vykdomas „judėjimas“ pirmyn ir atgal. Pirmyn – reiškia rinkti informaciją, atgal – pagrįsti nagrinėjamus duomenis ir tt. Vykdoma teorinė atranka, kurioje patenkinami specifiniai tyrimo poreikiai. Duomenys renkami ir analizuojami pakaitomis, kol išskirtos kategorijos tampa „prisotintos“ ir teorija sukuriama galutinai (Bitinas ir kt., 2008). E. Babbie (2004) išskiria tris apklausos vykdymo kelrodes: periodiškai žengti atgal ir paklausti, išlaikyti skeptišką požiūrį ir vykdyti tyrimą pagal procedūrą (pvz. Akademinės kaitos studija).

Svarbiausia rasti centrinę kategoriją. Tai atliekama dviem stadijomis: randant kategorijas, vėliau randant ryšius tarp išskirtų kategorijų. Tai pasiekama atviru kodavimu (išskiriant kategorijas), ašiniu kodavimu (sujungiant šias kategorijas) ir atrankiniu kodavimu (suformuojant centrinę kategoriją). Kodavimas – duomenų/aspektų, besidalijančių vienas su kitu esminėmis charakteristikomis skirstymo procesą aprašo Bitinas ir kt. (2008). Priede Nr.2. pateikiama respondentų pirminių duomenų matrica. Žingsniai: išskirti žemo abstrakcijos lygmens kategorijas kaip aprašomąsias „etiketes“ (in vivo, t.y. apima žodžius ir frazes, kurias naudojo informantai). Toliau stengiamasi identifikuoti kategorijas kuo aukštesniu abstrakcijos lygiu (interpretuojamosios kategorijos) kol jos tampa neaprašomomis, o analitinėmis. Kodavimas – procesas, kuriame iš interviu duomenų nustatomos kategorijos. Iš ankstinis kategorijų numatymas ar „pritempimas“ draudžiamas. Kiekvienoje kategorijoje tyrėjas išskiria kelias subkategorijas ir jomis remdamasis toliau renka duomenis, o iš surinktų duomenų išskiria dimensijas. Nustatant ryšius tarp kategorijų vyksta ašinis ar teorinis kodavimas (Bitinas ir kt., 2008). Taip kuriamas fenomeno modelis, kuris apima sąlygas (fenomenas, priežastys, strategijos), kontekstą („įsiterpiančios“ sąlygos), veiksmų pasekmes ir rezultatus. Nuolatinis lyginimas yra neatskiriama kodavimo dalis ir esminis procesas kartu su atmintinės (memos) rašymu. Kai iškristalizuojami ryšiai tarp kategorijų ir konstrukto, teorinis modelis laikomas baigtu (Bitinas ir kt., 2008). Toliau atliekant atrankinį kodavimą dėmesys sutelkiamas į vieną aspektą, kaip centrinę kategoriją (centrinį fenomeną), atskleidžiant pasakojimo liniją.

4. EMPIRINIO TYRIMO EIGOS IR REZULTATŲ APRAŠYMAS

4.1. Empirinio tyrimo eiga ir nukrypimai

Vykdamas pirmuosius interviu klausimynas nežymiai prasiplėtė, vėliau stabilizavosi. Pirminis klausimynas pateiktas Priede Nr.1. Tyrimo eiga vyko kaip buvo numatyta, išskyrus kelis žemiau aprašytus atvejus.

Vieno interviu metu į individualų interviu atėjo grupė žmonių. Po tokio interviu išskirtas daugiausiai pasisakęs vienas asmuo ir interpretuojamos tik jo mintys. Su kitais respondentais teko daryti papildomus individualius interviu.

Kadangi technika įrašo ribotą informacijos kiekį, pasibaigus atminčiai dalis vieno interviu įrašyta į mobilų telefoną. Sekančiuose interviu naudoti du įrašymo įrenginiai ir konspektuotos pagrindinės mintys. Kai kurie interviu užsitęsė, tačiau gavus respondentų sutikimą pratęstas interviu skirtas laikas.

Kai kurie respondentai (du iš penkiolikos) labai skubėjo, atsakinėjo trumpai, pateikė klaidinančią informaciją bei savo sėdėjimo poza (užsirakinę: atsilošę, sunertomis rankomis/kojomis) sunkino gero išplėstinio interviu galimybes.

Po interviu dauguma respondentų sutiko pateikti papildomą informaciją arba atsakyti į papildomus klausimus elektroniniu paštu. Tačiau to neprisireikė.

Kai kurie respondentai pageidavo ne tik būti supažindinti su tyrimo rezultatais, bet ir straipsnių šia tema.

4.2. Empirinio tyrimo rezultatai

Atlikta 15 išplėstinių interviu. Surinkta informacija iš vadovų, vadovaujančių paribio verslui (šiukšles surenkančios, perdirbančios, konsultuojančios ir pan.) ir iš ekologinio sąmoningumo visuomenėje formavimo aktyvistų (visuomeninių judėjimų, susijusių su ekologiniu sąmoningumu, pavienių švietėjų). Kadangi Lietuvoje yra nedaug įmonių užsiimančių atliekų tvarkymu ir norint užtikrinti respondentų konfidencialumą nurodome tik įmonės tipą. Respondentų sąrašas pagal tai, kokį įmonės tipą jie atstovauja pateikiamas lentelėje Nr.1. Toliau naudojamas žymėjimas Rn reiškia respondentui priskirtą numerį.

Respondentai	Įmonė/ organizacija, kurią atstovauja respondentas
R1	Atliekas surenkanti, rūšiuojanti įmonė
R2	Atliekas perdirbanti įmonė
R3	Atliekas surenkanti, rūšiuojanti įmonė
R4	Atliekas surenkanti, rūšiuojanti įmonė
R5	Visuomeninė organizacija
R6	Visuomeninė organizacija
R7	Švietimo veikla užsiimanti organizacija
R8	Atliekas surenkanti, rūšiuojanti įmonė
R9	Konsultacinė veikla užsiimanti organizacija
R10	Tarpininkavimo veikla užsiimanti organizacija
R11	Gamintojas / importuotojas
R12	Atliekas perdirbanti įmonė
R13	Tarpininkavimo veikla užsiimanti organizacija
R14	Visuomeninė organizacija
R15	Švietimo veikla užsiimanti organizacija

Lentelė Nr. 1. Empiriniame tyrime dalyvavusių respondentų sąrašas

Išsakytos įvairios nuomonės, kurias galima sugrupuoti į dvi dideles grupes: idėjininkus, kurie formuoja visuomenės požiūrius, bet mažai išmano apie aplinkosaugos verslą ir verslininkus, kurie tik tvarko atliekas ir atstovauja savininkų interesus. Atliekų tvarkytojų grupė išsakė bendrą požiūrį į paribio verslo vystymą bei pateikė du požiūrių tipus: didžioji dalis - verslininkai matantys intrigas ir pripažįstantis, kad tai paribio verslas. Antrąją grupę sudaro mažuma verslininkų, kurie nemato/nenori matyti sistemos visumos, mano, kad dabartinė atliekų tvarkymo sistema nevaldoma, trūksta supratingų vadovų. Toliau pateikiamas kiekvienos respondentų grupės požiūrių aprašymai pagal temas.

Ekologinis sąmoningumas ir švietimas. Dauguma respondentų visuomenės sąmoningumą vertino vidutiniu arba aukštu. Tuo tarpu tvirtino, kad nesudarytos sąlygos gyventojams rūšiuoti atliekas. Pvz. R3 teigimu: „gyventojų sąmoningumas auga. Žiūrint į vaikus tai vyksta be ekonominio aspekto. Efektyviausia šviesti per mokyklas ir pan.“ (Priedas Nr.5). Daugelis respondentų akcentavo žmonių geranoriškumą, įgimtas lietuvių tautos savybes apsieiti su gamta, senąsias vertybes. Pvz. R7 „Lietuvių simbolikoje eko integruotas (ažuolas, vainikas, gyvūnas). Tai išsiskynę pasąmonėje. Privatizavimo banga skaudžiai

pakeitė mūsų santykį su gamta (pvz. paežerių privatizacija ir pan.). Atsirado teisė be pareigos“ (Priedas Nr.9). R6: „nuo seno užsimezgė tamprūs ekologiniai ryšiai tarp žmogaus ir gamtos. Jų griovimas gali privesti prie išnykimo“ (Priedas Nr.8). Tik vienas respondentas visuomenės sąmoningumo lygį įvertino žemu.

Viena iš atliekų nerūšiavimo priežasčių nurodoma prasta švietimo kokybė, informacijos srantai nesuderinti, klaidinantys. R1 teigimu „Nėra vieningos aplinkosauginio švietimo strategijos. Švietimas vykdomas tarsi prišokimais, nėra ilgalaikės švietimo strategijos. Pavyzdžiui galėtų būti pradėta nuo vaikų darželio spec. programos kiekvienai amžiaus grupei. Vienas iš teigiamų dabar vykstančių dalykų: pakuotės mokesčių mokėtojai sumoka dalį pinigų mokykloms už švietimo veiklą“ (Priedas Nr.3). R5 teigimu „Švietime - kvailinanti informacija vietoj šviečiančių straipsnių“ (Priedas Nr.7). R9 nuomone „Pastaruosius 2 metus gyventojams buvo smūginė reklama. Apie atliekų rūšiavimą žinomumas didelis, bet kokybė abejotina. Išleista apie 300mln, o užtektų 1mln vieningai informacijai pateikti. Žurnalistai tesugeba paklausti ar rūšiuoji ir gauti atsakymą kodėl nerūšiuoja. Giliau neišmano ir nesigilina“ (Priedas Nr.11). R1: „dabar konteinerinė sistema tapatinama su supirkimo sistema“ (Priedas Nr.3). R2: „įmonėje nėra už švietimą atsakingo žmogaus. Švietimu turėtų rūpintis pvz. „Žalioji taška“, mokyklos“ (Priedas Nr.4). R5: „žiniasklaida valdo informavimą, AM tik kontroliuoja. Olandai kanapių auginimą permeta į Lietuvą, o pas mus tylu“ (Priedas Nr.7). R10: „dabar per primetamas visuomenei taisyklės bandoma priversti visuomenę kažką daryti. Turi taip daryti ir viskas. Niekas neaiškinama. O tereikia visuomenei suformuoti motyvaciją. Bendradarbiaujant su visuomene svarbu atsakyti į du klausimus: why ir How. Why – tai duoti motyvaciją visiems kas myli, nemyli, bijo. Kaip – tai technika, priemonės, veiksmų programos. Įmonėms principas myliu susijęs su brandu, t.y. susijęs su išskaičiavimais. Įmonių tiesioginis interesas arba principas bijau paremtas pridėtine verte“ (Priedas Nr.12).

Taigi, nesutariama kas turėtų užsiimti visuomenės švietimu. Tik nedaugelis respondentų tai daro patys. R4: „Įmonės vadovai nenori užsidaryti vien tik savo įmonėje, bet nori, kad visa Lietuva gerai laikytųsi. Apie verslo idėją, galimybes rašė valdžios atstovams, dalyvauja televizijos laidose, priima ekskursijas, studentus“ (Priedas Nr.6). Idėjininkai savo veikla stengiasi šviesti visuomenę pvz. rengia seminarus, dalyvauja konferencijose, jų straipsniai matomi spaudoje. Taip pat organizuoja praktines ekskursijas moksleiviams, studentams ir kitoms norą pareiškusioms grupėms. Pvz. R4 teigimu: „įmonės tikslas – pavyzdinė kompostavimo aikštelė Europos mastu, vykdanči ir šviečiamąją veiklą (priima turistus, studentus ir pan. iš Lietuvos ir iš EU)“ (Priedas Nr.6). Taigi, idėjininkai patys šviečia

ir šviečiančius palaiko, pataria ieškoti entuziastų, ypač su jaunimu, su švietėjiška veikla užsiimančių (pvz. apmokius kiemsargius – jie galėtų tapti pilnateisiai švietimo atstovais). Pagrindine riboto švietimo priežastimi nurodomi – materialiniai ištekliai. Dauguma nurodo, kad švietimu turėtų rūpintis tie, kas turi lėšų. R8: „vežėjai galėtų užsiimti ir švietimu, jei būtų finansiškai pagrįsta“ (Priedas Nr.10). R9: „kas turėtų užsiimti švietimu? O iš kur pinigai atliekų tvarkymui? Kokią sumą per mėnesį išleidžia žmogus atliekomis? 10 proc. sumoka tiesiogiai savivaldybei už šiukšlių išvežimą, 90 proc. lieka gamintojams. Miliardai surenkami Maximose. Tai kaina, kurios nesimato, bet kurią pirkėjai sumoka“ (Priedas Nr.11). R13: „privačios įmonės nelinkę investuoti į švietimą“ (Priedas Nr.15). R11 teigimu: „niekas nenori lengvai atsisakyti savo pinigų. Galioja rinkos dėsniai“ (Priedas Nr.13). R8 nuomone: „jei komunalininkai negali nustatyti šiukšlių išvežimo mokesčio, o šiai dienai surenkamų mokesčių užtenka tik šiukšlių išvežimui, tai švietimu turėtų rūpintis tie, kas tokią sistemą sukūrė (t.y. švietimu turėtų rūpintis savivaldybės arba ministerija)“ (Priedas Nr.10). Respondentų nuomone informacijos srautai turėtų būti valdomi, kad neklaidentų visuomenės.

Kadangi dabartinis švietimas atspindi verslo kultūrą ir atvirkščiai, tai norint išeiti iš šio „rato“ reikalinga keisti mokymo metodiką, kas įgalintų keisti vertybes. R15 nuomone: „reikalinga pakeisti pagrindines verslo formules. Iki šiol dar svarbiausias yra pelnas – tai redukcinis požiūris. Turėtų būti pelnas+ kaip (tavo poveikis žmonėms, visuomenei, įmonėms) – tai holistinis požiūris. Ekonomika turėtų būti orientuota ne į augimą, o į gerovę ir stabilumą. Turime pereiti prie asmeninės transformacijos ne tik turiniu, bet ir mokymo metodika. Pvz. psichodrama, kelionės gamtoje, psichologija, poezija. Stebėti kaip tu save stebi (metastebėjimas) ir pan. Dirbama turi būti ne on people, bet with people“ (Priedas Nr.17).

Kita respondentų nurodoma atliekų nerūšiavimo priežastis – atliekų surinkimo sistemos nebuvimas. Dauguma respondentų pažymi, kad skirtingų savivaldybių ir vežėjų skirtingos tvarkos trikdo ir demotyvuoja gyventojus. R4 teigimu „Jei bus patogiu, tada žmonės ir rūšiuos“ (Priedas Nr.6). R5: „atliekų tvarkymo sistemą turėtų daryti AM“ (Priedas Nr.7). R1 teigimu „Betvarkė su atliekų tvarkymu. Nėra priemonių, nėra struktūros. Pvz. Sudaromos sutartys su butų ūkiais, kurie turi įtaką savivaldybėse. Nėra strategijos ministerijos lygmenyje“ (Priedas Nr.3). R6 nuomone: „Jei būtų sudarytos sąlygos rūšiuoti atliekas – motyvacija atsirastų“ (Priedas Nr.8). R5 teigimu „Lietuvoje atliekų tvarkymas nevyksta. AM sako, kad džiaugiasi, kad nors šis tas vyksta. Atliekų tvarkymo sistemą turėtų daryti AM“ (Priedas Nr.7). R8: „valstybė nesusitvarko – strategijos nebuvimas – ji neveikia, daug neatsakytų klausimų, neveikiančių įstatymų. Galiojančios tvarkos taisymas tęsiasi nuo kelių

mėnesių iki metų metus“ (Priedas Nr. 10). R9: „nuo valstybės politikos ir nuo savivaldybių tvarkos priklauso atliekų tvarkymo specifika“ (Priedas Nr.11).

Dar viena respondentų nurodoma atliekų nerūšiavimo priežastis - mažas ekonominis suinteresuotumas. R1: Dabartinis gyventojų ekonominis suinteresuotumas yra mažas. Nuo jo priklauso ar rūšiuoja gyventojai atliekas“ (Priedas Nr.3). R3: „dabartinė rinkliava neskatina rūšiavimo. Vilniuje už antrinės žaliavos surinkimą nemokama“ (Priedas Nr.5). R5: „nepasiteisino priimtas atliekų rūšiavimo pas gyventojus modelis. Vokietija atsisako rūšiavimo. Akcentas turi būti į atliekų surinkimą ir perdirbimą, o ne į rūšiavimą“ (Priedas Nr.7). R1: „nesvarbu kiek rūšiuojamos šiukšlės, už šiukšlių tvarkymą visiems gyventojams bendras mokestis“ (Priedas Nr.3). Valdžios požiūrį į aplinkosaugos problemas R5 apibūdina taip: „Aplinkosauga – podukra už durų“ (Priedas Nr.7).

Respondentai iliustruoja, kad sąžinę formuojant didelę įtaką daro vadovaujančių pavyzdys: požiūris į materialias vertybes, į darbo atlikimą, į darbuotojus ir visuomenę. Galioja posakis „lašas deguto statinę medaus sugadina“.

Respondentai nevengė pateikti atsainaus požiūrio į šiukšles pavyzdžių. R6 nuomone „atliekų Lietuvoje niekam nereikia: Labanore danų „Atgaja“ vykdyto projekto Atliekų tvarkymas poilsiavietėse metu surinkta ir išrūšiuota atliekų už 10 000Lt. Iš jų metalo atliekas išvogė valkatos, popierių patys degino, nes niekas neišvežė, išrūšiuotą PET užkasė į sąvartyną, nes niekas nesutiko išvežti perdirbti“ (Priedas Nr.8).

Kitų šalių geri pavyzdžiai nesulaukia tinkamo dėmesio. R3: „Vokietijos didmiesčiuose surenkamos ir biodegraduojančios atliekos (rudi konteineriai). Lietuvoje biodegraduojančios atliekos nesurenkamos“ (Priedas Nr.5). R5: „kodėl latvių pavyzdys su padangomis netaikomas Lietuvoje?“ (Priedas Nr.5).

R5 teigimu „Gerą įtaką daro gražūs įmonių pavyzdžiai (pvz. EMP)“ (Priedas Nr.7).

Dauguma respondentų pažymėjo, kad nepaisomi visuomenės interesai, su jais nekomunikuojama, jie jaučiasi nesaugūs. Lietuvių visuomenė nesusivienijusi, nuolaidi. R10 nuomone „Visuomenė nelabai gerai žino apie šią veiklą. Tyčia – netyčia, uždaras ratas nelabai suinteresuotas savo žinių platinti ir lėšų tam nedaug“ (Priedas Nr.12). R5 teigia „tik dėl masinių kiekių išlenda skandalai. Lietuvoje naudojama (JAV) išmesta dėl pasenusių technologijų nebenaudojama įranga. Pažymos veiklai išduodamos neįvertinus (pvz sveikatos centras) galimo poveikio aplinkai. Kokios priežiūros komisijos funkcijos? Tik po laiko pradeda savo veiklą“ (Priedas Nr.7). R14: „Lietuviai geri žmonės. Picketuoja tik dėl lėšų apkarpyto“ (Priedas Nr.16). R5 „valdžios prisibijo susivienijusios visuomenės. Bet nieko nedaro tol, kol nesusitinka su agresyvumu. O žmonės „neišeina“ jei ne „pinigai“ (pvz.

nesumoka laiku algų, sumažino algas)“ (Priedas Nr.7). R14: „su visuomene nesiskaitoma. Ekonomiškai nenaudinga ginti visuomenės interesus“ (Priedas Nr.16). Matomos verslo ir visuomenės siekių skirtingumas, kas sukelia įtampas tarp verslo atstovų ir visuomenės. R5 nuomone: „visi išradimai tam, kad užimti rinką. Pvz. „Achema“ pasisako už gamtą. Kuo jiems tai naudinga? “ (Priedas Nr.7).

Dauguma respondentų nurodo nekompetentingumą kaip problemų nesprenžiamumo priežastį. R5 teigimu: „apie pusę Aplinkosaugos ministerijoje dirbančiųjų – teisininkai. Teisinė sistema neveikia. Ministerijos darbuotojai neturi centralizuotos kompiuterinės sistemos, t.y. kiekvienas „savo kompe“ dirba. Vengiama apjungimo, kas sudaro terpę būti nevaldomais ir nekontroliuojamais“ (Priedas Nr.7). R6 teigimu „Žalieji parodo didžiąsias problemas, kai niekas dar jų nemato. Jie neturi, nepajėgūs spręsti problemų. Trūksta savų atliekų tvarkymo ekspertų“ (Priedas Nr.8). R4 teigimu netgi „vadovai – nežino, neišigilina į srities specifiką, bet per daug ambicingi, kad „nusileistų“ ir pasiklaustų“ (Priedas Nr.6). R8: „savivaldybėse žmonės nelabai supranta atliekų tvarkymo specifikos, neskaičiuoja“ (Priedas Nr.10). R10: „besikeičiantys politikai nespėja specializuotis. Projektai trunka dešimtmečius kol suformuluoja principus ir papročius“ (Priedas Nr.12). R2 nuomone: „įstatymai sukurti apie 2003 metus ir iki šiol nepakeisti, nors prašoma tobulinti. Nėra kas supranta ir gali sutvarkyti sistemą“ (Priedas Nr.4).

Nors idėjininkų grupė pripažino nedaug išmananti arba tik siauroje srityje gerai išmananti apie atliekų verslo subtilybes, jie noriai dalinosi opiomis visuomenei problemomis, susijusiomis su atliekų susidarymu ir rūšiavimu. Pažymėtina, kad idėjininkų grupei priklauso ne tik visuomeninės organizacijos, bet ir verslo atstovai. Idėjininkai daugiau išsakė visuomenės pozicijas, poreikius, problemas. R14 teigimu „nereikia (visiems eiliniams neįmanoma) išmanyti visų atliekų tvarkymo sistemos niuansų. Reikia geranoriškų specialistų, kurie sutiktų bendradarbiauti“ (Priedas Nr.16). R6 nuomone „Lietuvoje trūksta visuomeninės veiklos, apsišvietusių, gero linkinčių specialistų“ (Priedas Nr.8). Taigi, trūksta visuomenės ekologinių lyderių, išmanančių aplinkos tvarkymo verslo specifiką. R12: „visuomenėje nepasitikėjimas atliekų tvarkytojais“ (Priedas Nr.14). R13: „įmonės nesiekia bendradarbiauti, tik konkuruoja. Vieningai „netransliuoja idėjos“. Dažnai tie, kas vadovauja – gebėjimų neturi. Tai daugialypė aplinka, kurią reikia įvertinti. Visa atliekų tvarkymo visuma yra nevaldoma, nesusikoordinuoja veiksmi“ (Priedas Nr.15).

Patvirtintas Baudrillard (2007) teiginys, kad valdžios kontrolės idealas nebėra skaidrumas. R5 nuomone: „atliekos įvežamos į Lietuvą nors ir neleidžiama. Neveikia kontrolės sistema“ (Priedas Nr.7). R14 teigimu: „kontroliuojantį reikia kontroliuoti. Gal

užsienyje kur nors ir galima pasitikėti valstybine kontrole, bet tik ne Lietuvoje. Čia iš anksto žinoma kas ką tikrins, perspėjama ir pasirošama prieš atvažiuojant tikrinti. O liaudžiai akis apdumti nesunku. Norint, kad visuomenė vykdytų kontrolę reikalinga bent minimali asmens apsauga nuo smurto (ir konfidencialumas)“ (Priedas Nr.16). Pavyzdžiu gali būti atvejis kai pamatęs vairuotojas kitą vairuotoją pilant pamiškėje šiukšles paskambino ir informavo apie pažeidimą, dėl ko paskui pats nukentėjo (išsiaiškinta iš kur skambino ir pakenkta jo materialiam turtui). Tokia pati baigtis ištiko visuomenės interesus atstovavusio asmens turtui. Arba R5: „numatyta stipresnė aplinkosaugininkų ir muitininkų kontrolė. Bet ar ten efektyvu kontroliuoti? Ne sieną, o gamyklų teritorijas ir gamyba verta tikrinti“ (Priedas Nr.7). R1: „sudaromos sutartys su butų ūkiais, kurie turi įtaką savivaldybėse. Strategijos ministerijos lygmenyje neįgyvendinamos“ (Priedas Nr.3). R8: „neužtikrinama, kad šiukšlintojai būtų nubausti. AM nesiima konkrečių veiksmų. Pvz. yra privačių namų, kurie „neturi“ šiukšlių“ (Priedas Nr.10). R5: „Lietuvoje naudojamos (JAV) išmesta dėl pasenusių technologijų nebenaudojama įranga. Šiluminės elektrinės veikia be valymo filtrų. Po AE uždarymo, pradėjus dirbti pilnais pajėgumais turėtumėme pamatyti rezultatus“ (Priedas Nr.7). R10 nuomone, kad atliekų tvarkymo sistema tvarkingai veiktų: „apskaita turi būti sutvarkyta + kontrolė“ (Priedas Nr.16). Taigi, be kontrolės lieka tik dalyvių sąmoningumas, kuris labai skirtingas.

Daugumos pastebimi giluminiai interesai valdžios sprendimuose. R14 nuomone „giluminiai interesai „žaidžia“ (Priedas Nr.16). R5: „atliekų tvarkyme yra oligarchai. Lietuva - banditėlių kraštas. Valdininkai žiūri kaip iš pašalies uždirbti“ (Priedas Nr.7). R3 teigimu „įstatymai pralobuojami. Lietuvoje 80proc. rinkos užima 4 dominuojantys prekybos centrai. Jie dažnai diktuoja sąlygas. Depozitus lobuoja tas, kas turi didelius prekybos tinklus. Tai brangi sistema, tačiau suteikia vartotojų pririšimą“ (Priedas Nr.5). R5: „Dujų ir maisto prekybos centrų magnatai finansuoja politikus, tai atitinkama politika ir vykdoma“ (Priedas Nr.7). R11: „į aplinkos strategijos departamentą kasdien beldžiasi prekybos centrai“ (Priedas Nr.13). R10: „santykiai tarp žmonių labai svarbūs, maža rinka, vieni kitus pažįsta, nesikeičia, galima suformuluoti nuostatas“ (Priedas Nr.12). R10 pažymi: Pilkieji kardinolai stipresni už matomus lyderius. Jie neturi arba nenori naudotis teisėmis, kurie nulemia arba įtakoja politinius oficialiai veikiančių lyderių sprendimus“ (Priedas Nr.12). Taigi, iš išsakytų nuomonių matomos įtampos tarp skirtingų verslo interesų. R10 teigimu „ne atliekų tvarkymas kaip veikla yra pelningas, o netinkamai organizuota atliekų apskaita sudaro terpę su minimaliomis sąnaudomis gauti pelną ir išgryninti pinigus“ (Priedas Nr.12).

Iš valdžios institucijų norima, kad „valdytų bent neigiamus faktorius“, įsiklausytų ir „paremtų arba bent netrukdytų“. Siūlomas metodas „Meduolis + lazda“.

R10 įvardintos keturios suinteresuotos pusės:

5) politinės ir administracinės institucijos – politinė nauda, kuo mažiau pastangų, kuo mažiau jungčių, suinteresuotųjų, kuo mažiau derinimų + atstovaujančių grupių politiniai sprendimai.

6) Verslas (surinkėjai, rūšiuotojai, perdirbėjai) – savi interesai + kuo daugiau gauti.

7) Gamintojai – importuotojai – kuo mažiau išleisti.

8) Vartotojai (už viską mokantys) – kuo mažiau nukentėti pirmųjų trijų žaidėjų žaidime.

Jas atstovauja skirtingi lyderiai su skirtingais tikslais ir galimybėmis.

Visi respondentai sutinka, kad valdžiai svarbu būti patraukliais. R8 teigimu: „valdininkai du kart žemesnę kainą už savikainą patvirtino. Geras darbas valdžios vyrų – gali priimti populistinius sprendimus. Savivaldybės atstovai miesto visuomenės populiarumą nori užsitikrinti: sumažina kainą privačių įmonių sąskaita. Valdžia su verslu niekada nesusikalbėjo. Moka „ant bačkos užsilipus“ šaukti ir sumažinti šiukšlių išvežimo kainą. Visos valdžios nori pasirodyti visuomenei patrauklios“ (Priedas Nr.10). R10 nuomone: „reikia turėti didelę rinkos dalį, kad būtum pastebimas“ (Priedas Nr.12). R12: „jei seimo narys mato skaudulį ir per jį gali susitvarkyti savo reputacija, tai per jį ir „joja““ (Priedas Nr.14). R3: „bauda valstybei santykinai maža. Valstybei teksianti mokėti bauda ES už reikalavimų nevykdymą – valstybė turtinga tyliai sumokės. Valdžiai svarbiausia išvengti skandalų ir interesų konfliktų“ (Priedas Nr.5).

R7 teigimu: „lėšų trūkumas ir pakitusios vertybės apriboja visuomenės sąmoningumą. Vertybių pasikeitimui Lietuvoje pradžia davė privatizacijos laikotarpis. Seniau kultūros kongresuose apie gamtą nekalbėjome“ (Priedas Nr.9).

Respondentai pažymi, kad svarbią įtaką turi motyvacija. Keli respondentai nurodo, kad bendradarbiaujant su visuomene svarbu atsakyti į du klausimus: Kodėl (angl. why) reikia rūšiuoti ir Kaip (angl. How) praktiškai reikia rūšiuoti. R10 teigimu: „Kodėl – tai duoti motyvaciją visiems kas *myli, nemyli, bijo*. Kaip – technika, priemonės, veiksmų programos. Per primetamas visuomenės taisykles bandoma priversti visuomenę kažką daryti. Turi taip daryti ir viskas. Niekas neaiškinama. O tereikia visuomenei suformuoti motyvaciją. Įmonėms principas *myliu* susijęs su brandu, t.y. susijęs su išskaičiavimais. Įmonių tiesioginis interesas arba principas *bijau* paremtas pridėtine verte“ (Priedas Nr.12). Respondentai pripažįsta, kad motyvacija labai svarbi. Nuo jos priklauso kiek rūšiuojamos atliekos. R1 nuomone „dėl blogo

rūšiavimo apie 2 proc. (virš 20 000t /metus) stiklo atsiduria bendrame sąvartyne. Nesurenkama ES reikalaujami vienkartinio stiklo kiekiai“ (Priedas Nr.3).

Tačiau pažymėtina, kad atliekų rūšiavimas skatinamas tik tiek, kiek reikalauja EU. Ten kur galima išvengti rūšiavimo, ten jis visai neskatinamas (pvz. tetrapak). Visoms šalims nustatytos bendros normos. Nors Lietuvoje yra galimybės išrūšiuoti ir pateikti perdirbimui didesnę kai kurių atliekų kiekį, tai neskatinama. Pasak R3: „pagal ES reikalavimus 50proc. antrinių žaliavų turi būti perdirbama. Kol kas įsipareigojimų nevykdome“ (Priedas Nr.5). R3 teigimu: „pakuotės skirstomos į grupines, kurios patenka į prekybos taškus (pirminės ir antrinės) ir pirminės, kurios patenka pas gyventojus. Antrinės pakuotės surenkamos. Problema – surinkti pirminę pakuotę, kurios daugiausia susikaupia pas gyventojus. Ypač tų pakuočių, kurios nesusirenka prekybos taškuose (pvz. stiklas). Tai, kas surenkama prekybos taškuose dalinai kompensuoja tai, ko nesusurenkama iš gyventojų (pvz. plastikinis įpakavimas)“ (Priedas Nr.5). R3: „stiklui bauda per maža. PET didelė bauda, maža norma, o lengvai surenkama antrinė žaliava. Nustatyta bauda per maža“ (Priedas Nr.5). R2: „tetrapako niekas neperdirba. Pigiau atidaryti dar vienas Zuokiškes“ (Priedas Nr.4). Taigi, tetrapako niekas neperdirba, tačiau galiojantys įstatymai leidžia švariai išsisukti. R3: „dabartinė rinkliava neskatina rūšiavimo. Vilniuje už antrinės žaliavos surinkimą nemokama“ (Priedas Nr.5). Matome, kad valdžia turi įrankius skatinti antrinių žaliavų surinkimą, tačiau jais nesinaudoja.

Segregacija. Nuomonės apie žmonių segregaciją visų respondentų sutapo: viską apsprendžia žmogaus vertė rinkoje. Šioje srityje eiliniams darbuotojams aukštos kvalifikacijos nereikia. Prasidėjus krizei, rinkoje atsirado daugiau aukštesnės kvalifikacijos darbuotojų, už mažesnę sumą sutinkančių dirbti. Samdyti žmones pigiau nei statyti techniką. Nelegalaus darbo galimybes sumažino Europos sąjungos apribojimai (šiukšlynai aptverti, saugomi). Rinkimas iš kiemuose esančių konteinerių – nekontroliuojamas, konteineriai nedraudžiami, supirkėjai nesidomi daiktų kilme.

Vertės suvokime respondentų mintys išsiskyrė.

Viena respondentų grupė teigė, kad vartotojiškumo skatinimas yra žalingas, nes skatina šiukšlinimą, neatsakingą išteklių naudojimą, iškreipia prasmę. R6 nuomone pavyzdžiu galėtų būti: „grūdo auginimas tam, kad sudeginti – nusikaltimas. Tai iškreipė maisto rinką, pakėlė maisto kainas pasaulyje. Biotechnologijomis užsiimančios įmonės valdo pasaulį (per licenzijas). Rezultate - masinės savižudybės protrūkiai Indijoje dėl priklausomybių nuo licenzijas išduodančių įmonių“ (Priedas Nr.8).

Kita respondentų grupė teigė, kad pats vartojimas nėra žalingas, svarbiau žiūrėti ką vartoji ir kaip tvarkai atliekas, t.y. šiukšlių nėra. Pvz. R1 nuomone: „šiukšlių nėra. Yra tik

atliekos, kurios yra resursai arba tarša, tai apsprendžia ekonominis pagrindimas. Atliekos bus arba išrūšiuotos ir perdirbtos arba sudegintos“ (Priedas Nr.3). R3: „atliekos tai resursai arba reguliuojama tarša. Priklauso nuo politikos ir ekonominio pagrindimo. Visos atliekos bus arba išrūšiuotos ir perdirbtos arba sudegintos. Sandėliavimas - nusikaltimas“ (Priedas Nr.5).

Taigi, nors nuomonės dėl vartotojiškumo išsiskyrė, verslo atstovams tai verslo/pragyvenimo užtikrinimas ir kadangi daugiausia šiuo metu galima gauti pajamų iš atliekų priėmimo, tai gaminių iš perdirbtų atliekų pridėtinė vertė faktiškai nekuriama.

R6 teigimu: „išlikti turėtų tie, kas ne tik gaus pelną, bet ir deklaruos vertybes. R6 teigimu: „dabar dar klesti neatsakingas verslas. Stambus ir smulkus verslas labai skiriasi. Pirmieji kuria poreikius, kurių mums nereikia. Dabar madinga ekologija, tai būdas tapti visuomenei patrauklesniu“ (Priedas Nr.8). R8: „ekologinė sąžinė apima dorovines vertybes. Žmogus be sąžinės – iškrenta iš etikos lauko, tai – mašina, robotas“ (Priedas Nr.10). R10: „vartojimo reikia tiek kiek reikia, krizės laikotarpiu neįvartojimo skatinimas rodo neatsakingą požiūrį į įmones, ten dirbančius žmones ir pan.“ (Priedas Nr.12). R14: „turėtų būti duodama laisvė rinktis (ką pirkti, iš ko, kas šalia tavo namų bus statoma...)“ (Priedas Nr.16).

Pažymima, kad pagrindinės lėšos gaunamos už atliekų priėmimą, t.y. taip subsidijuojamas verslas. R4 teigimu: „maksimaliai pajamų Europoje gaunama iš atliekų priėmimo mokesčio“ (Priedas Nr. 6). Didžiausia konkurencija ten, kur akivaizdus valstybės rėmimas. Bet yra ir kiti atliekų tvarkymo būdai. R4: „nauja strategija ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje: nemokamai priiminėti atliekas (žaliąsias, t.y. žolę, šakas), iš kurių bus kuriama aukštos kokybės produkcija“ (Priedas Nr. 6). R8 nuomone atliekas „galima tvarkyti aplaidžiai, galima racionaliai (perdirbant papildoma vertė, žmogui – saugu, civilizuota, su malonumu šalinama)“ (Priedas Nr. 10). Tačiau pažymima, kad „dėl šiek tiek niekas gamyklos nestatys“ (Priedas Nr. 10).

Keli respondentai pabrėžė, kad iš antrinių žaliavų pagamintų gaminių vertė nesvarbi. R2 teigimu: „gaminių, pagamintų iš antrinių žaliavų, vertė nesvarbi, nekuriama. Žmogus pirks pvz. tualetinį popierių žiūri tik į kainą“ (Priedas Nr.16). R8 nuomone: „atliekos neatskiriama mūsų gyvenimo dalis. Jas galima tvarkyti aplaidžiai, galima racionaliai (perdirbant ir gaunant papildomą vertę: aukštesnės kokybės produktą (aukštos kokybės kompostas, elektros energija) arba pridėtinę vertę įmonei (visuomenei patrauklesnė). Tokiu atveju žmogui saugu, civilizuota, su malonumu šalinama“ (Priedas Nr.10). R4: „turi būti gamyba, o ne atliekų kaupimas“ (Priedas Nr.6). R11 nuomone: „viską lemia paklausa t.y. vartotojų sąmoningumas. Ko jie norės, tas bus pardavinėjama“ (Priedas Nr.13). R10 pažymi: „lietuviai mėgsta maža daiktą su didele ir gražia pakuote“ (Priedas Nr.12). Taigi vertės

kūrimo galimybes apsprendžia rinkos savybės, vykdoma politika, mokesčių sistema, turimas kapitalas, vertybiniai įsitikinimai.

Visi respondentai kaip pagrindinį atliekų tvarkymo (paribio verslo) problemų atsiradimo šaltinį įvardina politiką. Taigi didžiausios įtampos susiję su politika. Apibendrinant galima teigti, kad politikai bijo rinkėjų, „saugo kėdes“, vengia mokesčių didinimo bei sistemos pakeitimų, nesuinteresuoti efektyvia kontrole, bet kartu tyliai atstovauja jiems parankaus verslo interesus. Niekas nedaroma kol nesusitinkama su visuomenės agresyvumu.

Įvardindami verslo problemas dauguma verslo respondentų pabrėžė ekonominės naudos svarbą. Be jau minėto noro įtikti visuomenei politikai ir verslui kuria mažą ekonominis suinteresuotumą. R1 teigimu: „egzistuoja savivaldybių rinkliava (vežėjas, kuris pigiausiai (t atliekų) surenka ir nuveža į sąvartyną) ir atliekų tvarkytojai (tvarkytojas pats surenka ir išveža (sudaro sutartis). Mokama už išvežtų atliekų (m³) kiekį). Skirtumas susidaro nuo to, už ką mokama ar už svorį ar už tūrį“ (Priedas Nr.12). R1 teigimu: „Lietuvoje sąvartynas pigus lyginant su kitomis EU šalimis. Mokestis už įvežamas į sąvartyną atliekas nustatomas arba savivaldybių tarybose arba tas, kas eksploatuoja sąvartynus (šiuo metu RATC (Rajoninis atliekų tvarkymo centrai)). Reikia valstybinio mokesčio, kuris būtų ženkliai didesnis. Jei būtų didesnė priėmimo į sąvartynus kaina, daugiau būtų rūšiavimo (Pvz. 52Lt sąvartyno mokestis +100Lt vartų valstybinis mokestis)“ (Priedas Nr.12). R3: „svėrimo sistema brangi, bet taupanti“ (Priedas Nr.5).

Respondentų teigimu valdžia dirba per lėtai, laiku nereaguoja į rinkos sąlygas, nepakankamai rūpinasi ekologiniu sąmoningumu. R12 nuomone „krizės laikotarpiu įstatymus reikia operatyviau koreguoti. 2007m. rinkos augimo metu įkainiai sumažinti ir iki šiol nekeliama. Reikėtų atidėti užduotis, nes pardavimų apyvarta krenta. Pvz. Jei numatyta surinkti n kg/žmogui atliekų, tai dabar žmonės nebeperka tiek, kad išmestu n kg/žmogui“ (Priedas Nr. 14). R2: „įstatymai sukurti 2002 -3 metais ir iki šiol nepakeisti, nors prašoma tobulinti“ (Priedas Nr.4).

Pažymima, kad antrinių žaliavų kainas apsprendžia pasaulinės rinkos ekonomikos dėsniai. Tai apriboja vykdomą politiką. R11 teigimu: „Pasaulinėje antrinių žaliavų rinkoje veikiama.“ R1: „galioja rinkos ekonomikos dėsniai. Pasaulinėje antrinių žaliavų rinkoje „žaidžiama“, pvz. Lietuvoje pristabdyti tiekimo nėra prasmės, nes per mažus atliekų kiekius surenkame. Vis dar krenta pasaulinės antrinių žaliavų kainos. Nuo lapkričio pradėjo ir tikisi, kad jau šiandien pasiektas dugnas. Pagrindiniai antrinių žaliavų rinkos „žaidėjai“: Azija, JAV. Europa palyginti nedidelė. Pvz. plastiko antrinė žaliavų rinka sąlygojama naftos kainų tendencijų“ (Priedas Nr. 3).

Kadangi antrinių žaliavų kainų įtakoti negalima, atsirado „orinių pažymų“ niša. Daugumą verslo respondentų piktina galiojanti pažymų sistema. R3 teigimu „svarbu *surinkta ir deklaruota* norint gauti pažymą (atsirado orinės pažymos). Perdirbimo faktui parodyti užtenka išvežimo fakto. Vežamos kelis kartus tos pačios atliekos arba tik jų popieriai. Dabartinė pažymos kaina 50-60 Lt. Atsiradus monopolistui, gali padaryti pvz. 400Lt už pažymą“ (Priedas Nr. 5). R2: „pakuočių perdirbime padirbinėjamos pažymos (kaip buvo PVM klastojamas, taip dabar imituojama atliekų tvarkymo veikla). Mokesčiai sutvarkyti taip, kad naudinga tik išvežti“ (Priedas Nr. 4). R10: „dokumentus/ pažymas išdavinėja „pateptųjų kasta“. Galioja indulgencija – atleidimas nuo mokesčių“ (Priedas Nr. 12). R5: „pažymos atleidžia nuo mokesčių, jos finansuoja perdirbėjus. Deklaracijos neatitinka tikrovės. Situacija tokia pati kaip ir su įmonėm, kurių deklaruota 8000, o yra apie 24 000“ (Priedas Nr. 7).

Atliekų tvarkymo versle dažnai vyrauja arši konkurencija. R3 teigimu „mažose gyvenvietėse ir kaimuose – problema neišspręsta. Vilniuje 7 vežėjai, kurie tarpusavyje konkuruoja. Vilniuje 21 butų ūkiai, iš kurių 15 privatizuoti vienos grupės. Leidžiama, nors antiistatimiška. Konkuruojama įvairiais būdais“ (Priedas Nr. 5). Garantuotas valstybės subsidijavimas ir vartotojiškumas užtikrina pastovią atliekų tvarkymo veiklą.

Jaučiamos ir ne tik konkurencinės įtampos tarp verslo atstovų. R1 teigimu: „krizė smogė žaliavų rinkoms. Žinodami šias tendencijas bankai apsunkena paskolų gavimą. Didelė rizika. Kapanokitės patys“ (Priedas Nr. 3). R8: „konteineriai laužomi, draudimas jų nedraudžia“ (Priedas Nr. 10). Taigi, partneriams atliekų tvarkymo veikla atrodo pakankamai rizikinga.

Viena grupė mano, kad nėra kas supranta ir gali sutvarkyti sistemą. Valstybės valdžios institucijos nesudaro verslui sąlygų. Kita grupė laikosi pozicijos, kad Valstybės valdžios institucijos saugo dabartinę struktūrą ir atstovauja interesus. Įžvelgiama „bando blokuoti atliekų surinkimo tinklą“, „įstatymai pralobuojami“. Lietuvoje 80 proc. rinkos sudaro 4 dominuojantys prekybos centrai, kurie dažnai diktuoja sąlygas. Depozitus lobuoja tas, kas turi didelius prekybos tinklus. Tai pasaulyje pripažinta kaip brangi sistema. Kaip iliustracija respondento mintis „Dujų ir maisto prekybos centrų magnatai finansuoja politikus, tai atitinkama politika ir vykdoma.“

Daugumos respondentų teigimu maksimaliai pajamų Europoje gaunama iš atliekų priėmimo mokesčio. Tai mažina vertės kūrimo motyvaciją, dalinai monopolizuoja rinką. Respondentai pastebi, kad Lietuvoje nevykęs pavaldumo modelis – sąvartynams priskirtos kompostavimo aikštelės. Yra >30 1ha didumo kompostavimo aikštelių. Numatyta talpinti visas biologiškai skaidžias atliekas. Tuo tarpu sumaišant žaliąsias atliekas su buitinėmis

(maisto ir pan.) gaunamas bevertis kompostas, kurio negalima eksportuoti ir kuris tinka tik antrarūšiam panaudojimui (atliekų perklojimui, šlaitų tvirtinimui). Dėl to žaliųjų atliekų norima surinkti kuo mažiau, nes sunku jas realizuoti. Atskirai biodegraduojančios medžiagos nerenkamos. Pasibaigus EU finansavimui aikšteles išleisti iš Lietuvos rankų būtų skaudu. Aikštelės pastatytos, lėšos išaldytos, nauda tik sąvartynams. Valdžiai nėra lėšų sako, baudoms lėšų bus. Jei žmonėms leistų kurti aikšteles, būtų efektyviau. Valstybė nesudaro sąlygų turėti ar nuomoti mobilių technikos sąstatų. Mažom įmonėms įsigyti tokią techniką per brangu.

Lyderystės supratimas. R15 nuomonė apie darnios plėtros seminarus: „seniau seminaruose sėdėdavo akademikai, NVO. Dabar sėdi bankų, įmonių vadovai“ (Priedas Nr.17).

Dauguma respondentų pažymėjo, kad ekologinė lyderystė – specifiška. Pagrindinės respondentų nurodytos reikalingos savybės: mokėjimas įtikinti, verslo perpratimas, sistemos, sintezės matymas, specifikos ir subtilybių išmanymas, verslininko uoslė, sugebėjimas vienyti interesus, mokėjimas ir noras „žaisti“, snobizmo išmanymas, kantrybė (su valdžia – „kiekvienas sprendimukas – kryžiaus kelias“, su darbuotojais - ypatingo pastovaus dėmesio, griežtos rankos), ambicijų valdymas (kur reikia nusileisti, kur reikia atstovėti). Pažymima, kad patirtis šioje srityje kaupiama ne per metus dėl specifikos, plačios įstatyminės bazės ir sąlyginai uždaros rinkos.

Daugumos minimas trūkumas – trūksta gerų strategų, vartotojų lyderių, idėjinių lyderių - patriotų. Keli respondentai nurodė, kad lyderiai tie, pas ką pinigai. Jie apsprendžia galimybes ir galią. Įvardinama, kad atliekų tvarkymo versle didelę galią turi pilkieji kardinolai. Tai pripažinimą turintys, tiesiogiai nevadovaujantys, bet spendimus įtakojantys asmenys. Daugiausia įtakojama sprendimų priėmimo žingsnyje. Iš viso yra keturi žingsniai (principinės sprendimų priėmimo nuostatos): tyrimas (informacijos rinkimas, svarbu teisinga informacija), analizė, sprendimas - įstatymų inicijavimas (Mokėjimas pateikti išvadas. Suinteresuotieji išryškėja), priėmimas (Balsas. Pradedant seime, ministerijoje, baigiant savivaldybėmis) – sunkiausiai prognozuojamas etapas, planas (dažniausiai nesuderinama ir dėl to nevykdoma strategija) ir kontrolė. Respondentų teigimu iniciatyvų yra daug, įstatymai priimami sunkiai ir siaurai, jie neveikia, nėra priežiūros ir kontrolės. Patyrę Vilkai mato, kad „nebus šito“, net jei strategijos geros, įgyvendinimo priemonių planai stringa.

R13 siūlo „visus verslo vedlius suskirstyti į tris kategorijas: aktyvius, vidutiniokus ir esančius letarge (Komoje). Trečiosios kategorijos vadovų skaičius didžiausias, apyvarotos mažos, verslas merdintis“ (Priedas Nr. 15). Tai vien tik su administraciniu vadovavimu susiję įmonių vedliai, kurių balsas atliekų tvarkymo sistemoje negirdimas.

Pastebėta, kad iš klasikinio verslo atėję keturi iš penkių neperpranta, „neįkanda“ specifikos, neišsilaiko (Priedas Nr. 15). Valstybinėse institucijose dirbantys valdininkai keičiasi retai, tačiau dėl įtampos neišlaikymo yra pasikeitimų buvę. Srities specifika – šia veikla užsiėmę žmonės keičiantis organizacijoms toli nuo šios veiklos nenutolsta.

Pažymima, kad lyderis – sugebantis suvienyti interesus, pripažįstamas, sugebantis tvarkyti komunikaciją. Bet kokia lyderystė atstovauja kažkieno interesus. R1 teigimu „brandumo lygis nepasiektas“ (Priedas Nr. 3). Tai gali būti įvardijama kaip nesilaikymas darnios plėtros principų

Taigi, lyderiavimas paribio versle yra ypatingas, daugeliu atvejų apsprendžiamas specifinės aplinkos (tiesiogiai susijusi su aplinkosauga, ekonomine segregacija, vartotojiškumu ir paribio verslo specifika), taip pat susijęs su darnios plėtros principais.

5. APIBENDRINIMAI

Išnagrinėjus literatūrą ir atlikus empirinį tyrimą galima daryti šiuos apibendrinimus:

1. Ekologinė lyderystė negalima be ekologinio sąmoningumo. Ekologinio sąmoningumo formavimui(si) didelę įtaką turi idėjiniai lyderiai, kurie Lietuvoje dažniausiai yra tiesiogiai su aplinkosaugos verslu nesusiję asmenys.
2. Aplinkosauga - visuomenei opi tema, kuri be lyderių pagalbos sunkiai suprantama. Visuomenei žinovų lygmuo sunkiai pasiekiamas (kartais net neįmanomas), lyderiai turėtų problemas visuomenei rodyti per socialinę prizmę ir pateikiant konkrečius sprendimo variantus.
3. Žiniasklaida turi didžiausią įtaką ekologinio sąmoningumo formavimui. Pažymėtina, kad per ją lyderiai visuomenei suprantamais būdais turėtų parodyti ekologines rizikas, kurių pati visuomenė nepajėgi išvelgti. Nematydama rizikos visuomenė nemato problemos, nieko nekeičia ir neieško priimtinių sprendimų.
4. Ekologinė lyderystė tarpsta specifinėje aplinkoje, tiesiogiai susijusioje su aplinkosauga, ekonomine segregacija, vartotojiškumu ir paribio verslais.
5. Pagrindinė paribio verslo ašis – politika. Nuo jos priklauso verslo sąlygos, požiūriai, suinteresuotumas.
6. Krizė išryškino kompetentingų ekologinių lyderių trūkumą ir parodė vadovų nesugebėjimą derinti skirtingus interesus bei remtis darnios plėtros principais.
7. Pagrindinė finansinė nauda atliekų tvarkymo versluose yra iš atliekų priėmimo, tik retais atvejais iš papildomos vertės kūrimo.
8. Patvirtintas Boudliard teiginys, kad kontrolė nėra valdžios siekiamybė. Respondentų teigimu Lietuvoje neveikia kontrolės sistema, kontroliuojantį reikia kontroliuoti. Visuomenė kontrolės prisiimti negali, nes jaučiasi neapsaugota ir nepajėgi.
9. Valdžia suinteresuota būti visuomenei patrauklia, tačiau pati ekologinio sąmoningumo nelinkusi formuoti.
10. Trūksta ekologinių lyderių Lietuvoje, sugebančių formuoti aplinkinių ekologinį sąmoningumą ir įtakoti atliekų tvarkymo sistemą (apjungti visuomenę, politiką ir verslą, besiremiant darnios plėtros principais).
11. Paribio verslai yra mafijai paranki sritis ne dėl veiklos pelningumo, bet dėl galimybės „susidraugauti“ su valdžia ir įtakojant jos sprendimus ir legalizuoti pinigus.

Tyrimo metu patvirtinta, kad Lietuvoje netinkamai organizuota atliekų apskaita sudaro terpę su minimaliomis sąnaudomis gauti pelną ir išgryninti pinigus.

12. Vartotojai turi pagrindinę galią apsprendžiančią atliekų tvarkymą. Tačiau Lietuvoje visuomenė/ vartotojai to nežino, yra neorganizuoti ir trūksta kompetentingų ekologinių lyderių. Vartotojai gali įtakoti tiek rinkdami valdžią, tiek pasirinkdami kiek ir ko įsigyti (remdami gamintojus ir importuotojus, kurie atsakingi už atliekų surinkimą ir perdirbimą), tiek turėdami galimybę vienytis ir išsakyti savo nuomonę.

13. Lietuvos atliekų tvarkymo versle esantys vadovai yra daugiau vadovai nei lyderiai, o tuo labiau ne ekologiniai lyderiai, nes atstovauja tik įmonės interesams, nesiremia darnios plėtros principais, kas rodo jų žemą dvasinio intelekto lygį. Ekologinio sąmoningumo formavimas nelaikomas įmonei naudinga veikla.

14. Aplinkosaugos veikla specifinė – apima daugelio visuomenės sluoksnių interesus: opi visuomenei, patraukli verslui (šiukšlės buvo ir bus, siekiama ilgalaikės priklausomybės įgijimo).

15. Pagrindinį dėmesį siūloma kreipti į bendradarbiavimo skatinimą (tiek įmonėms sėsti prie bendro stalo, tiek visuomeniniams judėjimams jungtis), ypatingą dėmesį sutelkiant motyvacijų ir priemonių kūrimui ir diegimui.

16. Pagrindinės ekologinių lyderių įtampos susiję su ekologiniu sąmoningumu, politika, paribio verslo specifika, verslo, valdžios ir visuomenės interesų nesuderinamumu, t.y. darnios plėtros principų nesilaikymu.

6. IŠVADOS

Pagrindinės baigiamojo darbo išvados:

1. Ekologinė lyderystė negalima be ekologinio sąmoningumo. Ekologinio sąmoningumo formavimui(si) didelę įtaką turi idėjiniai lyderiai, kurie Lietuvoje dažniausiai yra tiesiogiai su aplinkosaugos verslu nesusiję.
2. Aplinkosauga - visuomenei opi tema, kuri be lyderių pagalbos sunkiai suprantama. Žiniasklaida turi didžiausią įtaką ekologinio sąmoningumo formavimui. Jos pagalba lyderiai visuomenei suprantamais būdais turėtų parodyti ekologines rizikas ir galimybes, kurių pati visuomenė nepajėgi išvelgti. Visuomenei žinovų lygmuo sunkiai pasiekiamas (kartais net neįmanomas), lyderiai turėtų problemas rodyti per socialinę prizmę ir įvardinti konkrečius sprendimo variantus visuomenei priimtina kalba.
3. Paribio verslas – specifinių lyderių arena. Vadovų išreiškiami verslo interesai neatspindi visuomenės interesų ir darnios plėtros principų. Viena iš galimybių bendradarbiaujant spręsti ne tik konkrečią problemą, bet žvelgiant į visą atliekų susidarymo ir tvarkymo sistemą.
4. Trūksta ekologinių lyderių Lietuvoje, sugebančių formuoti aplinkinių ekologinį sąmoningumą ir įtakoti atliekų tvarkymo sistemą (apjungti visuomenę, politiką ir verslą, besiremiant darnios plėtros principais).
5. Pagrindinės ekologinių lyderių įtampos susiję su ekologiniu sąmoningumu, politika, paribio verslo specifika, verslo, valdžios ir visuomenės interesų nesuderinamumu.

7. PRAKTINĖ INTERPRETACIJA VADOVAMS

Prasidėjus ekonominei krizei vis didėja dėmesys ekonomikos problemoms. Kitos problemos tarsi pasitraukia iš pagrindinio „žaidimų lauko“. Aplinkosauginis judėjimas audringai prasidėjęs Lietuvoje post. sovietiniu laikotarpiu, vėliau įgavęs dar didesnę pagreitį, krizės laikotarpiu tarsi aprimo. Viešai nebediskutuojama nei atominės elektrinės, nei atliekų perdirbimo ir deginimo gamyklų aplinkosauginio vertinimo klausimais. Krentant antrinių žaliavų supirkimo kainoms atliekų surinkimas ir perdirbimas tapo opia problema. Susidaro nuostata, kad ekonominis naudingumas lenkia aplinkosauginį pagrįstumą. Kas tai įtakoja? Kokia dabartinė vyraujanti aplinka, kokia ją sąlygojanti kultūra ir kokios lyderių galimybės šioje atliekų tvarkymo srityje? Kas tai yra ekologinė lyderystė? Kuo ji ypatinga?

Pagrindinis šio darbo tikslas – charakterizuoti lyderystės įtampas paribio versle. Paribio verslu vadiname verslą, kuris visuomenei reikalingas, bet pats savaime yra ekonomiškai nepagrįstas. Jam būtinas subsidijavimas ar spec. sąlygų sudarymas, kas sąlygoja tokio verslo aplinkos išskirtinumą. Didelė reikšmė darbe teikiama kultūros ir civilizacijos funkcionavimo ypatumams, kurie apsprendžia specifinės paribio verslo aplinkos susidarymą. Šiame darbe atliekų (šiukšlių) tvarkymo veikla nagrinėjama kaip paribio veikla, parodoma, kad ji gali būti ir ekologinio sąmoningumo indikatoriumi. Siekiama parodyti tapimo ekologiniu lyderiu problemas atliekų (šiukšlių) tvarkymo versle.

Ekologinės lyderystės tema – dar mažai tyrinėta Lietuvoje, mažas informacijos kiekis paskatino gilintis į šią temą, ieškoti teorijų pagrįstumo ir patvirtinti arba paneigti tai realiame atliekų tvarkymo versle.

Šiame darbe tiek ekologiniai lyderiai, tiek įmonių vadovai ras praktinių pasiūlymų, idėjų kaip elgtis šiame versle, į ką atkreipti dėmesį, kokios šio verslo suinteresuotos pusės ir kokios įtampos tarp jų. Idėjiniai lyderiai susipažins su esminiais atliekų tvarkymo verslo ypatumais ir specifika, tikėtina, kad išbandys nurodytas potencialias finansavimo šaltinių paieškos vietas savo šviečiamajai veiklai paremti. Verslo įmonių vadovai ir valstybės tarnautojai gali susipažinti su tyrimo metu respondentų pateiktais verslo iššūkiais, išvalgomis, ekologinio sąmoningumo formavimo teorijomis ir ekologiškai lyderystei ypač aktualias tvarios plėtros principais. Tikimasi, jog šis darbas prisidės prie teorinių bei empirinių tyrimų Lietuvoje aplinkosaugos valdymo srityse.

Šio darbo pagrindu 2009 m. rugsėjo mėn. planuojamas pranešimas VI Diskusijų forume „Atliekų tvarkymas‘2009“.

LITERATŪRA:

1. Adams J. (2001). *Rizika*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
2. Agulnik P., Hills J., Grand J., Piachaud D. (2002). *Understanding Social Exclusion*. Oxford University Press.
3. Arlacchi, P. (2001). *Mafija ir verslas*. Vilnius: Tyto Alba.
4. Babbie, E. (2004). *The practice of Social Research, 10th Edition*. Chapman University: Wadsworth.
5. Baltrėnas, P., Butkus, D., Oškėnis, V., Vasarevičius, S., Zigmontienė, A. (2008). *Aplinkos apsauga: vadovėlis*. Vilnius: Technika.
6. Balžėkienė, A., Telešienė, A., Rinkevičius, L. (2008, Nr. 2 (22)). *Klimato kaita: socialinio rizikos suvokimo ir žiniasklaidos diskurso Lietuvoje konfigūracijos*. Sociologija. Mintis ir veiksmai, p.p. 4,7, Vilnius.
7. Barvydienė V., Kasiulis J (1998) *Vadovavimo psichologija. Vadovėlis*. Kaunas, Technologija.
8. Beck, U. (1994). *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.
9. Beck, U. (1995). *Ecological Enlightenment. Essays on the Politics of the Risk Society*. New Jersey: Humanities Press.
10. Bennis W., Nanus B. (1998). *Lyderiai. Atsakomybės strategija*. Vilnius: Algarvė.
11. Bennis, W. (1998). *Lyderiai :atsakomybės strategija : pataisytas ir papildytas klasikinis leidinys apie bendravimą, valdymą, verslą*. Vilnius: Algarvė.
12. Bitinas, B., Rupšienė, L., Žydžiūnaitė, V. (2008) *Kokybinių tyrimų metodologija. Vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. II dalis*. Klaipėda.
13. Briggs, C. (2002). *Research methods in educational leadership and management*. London: Paul Chapman.
14. Douglas, M. (2002). *Purity and Danger – An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. (5th ed.) Routledge.
15. Douglas, M., Wildavsky, A. (1982). *Risk and Culture*. United States of America: University of California Press.
16. Dunphy D., Griffiths A., Benn S. (2007). *Organizational change for corporate sustainability. A guide for leaders and change agents of the future (2nd ed.)*. USA, Routledge.
17. Eurobarometro ataskaita. *Europeans and the Environment*. Pasiėktas 2009 04 15 adresu: <http://www.euro.lt/lt/paieska/?key=eurobarometras>.

18. Ferdig, M. A. (2004). *Sustainability Leadership, Co-creating a Sustainable Future*. Middlebury, VT.
19. Gladwell, M. (2007). *Virsmo taškas. Kaip maži dalykai daro didelę įtaką*. Vilnius, Eugrimas.
20. Goleman D., (2009). *Ecological Intelligence - How Knowing the Hidden Impacts of What We Buy Can Change Everything*. Doubleday.
21. Goleman, D. (2001). *Emocinis intelektas: kodėl jis gali būti svarbesnis nei IQ*. Vilnius: Presvika.
22. Hargreaves A., Fink D. (2008). *Tvarioji lyderystė. Ar tam, ką kuriate, lemta išlikti?* Versa/ The book.
23. Semiotika. Pasiektas 2009 02 12, adresu: <http://www.gc.vu.lt/Semiotika.php>.
24. Jackūnas, Ž. (2005). *Semantinis "posūkis" ir jo raiška humanitariniame mąstyme*. Vilnius: Logos 46.
25. Juraitė, K. (2002). *Ekologinė sąmonė ir masinė komunikacija: visuomenės nuomonės apie aplinkosaugą konstravimas žiniasklaidoje*. Daktaro disertacija, VDU, Kaunas.
26. Kocai, E. (2008). *Socialinė benamių atskirtis ir jos formavimosi veiksniai*. Daktaro disertacija, VU.
27. Kumar, R. (1999). *Research methodology: a step-by-step guide for beginners*. London: SAGE Publications.
28. Leonavičius, V. (1999). *Environmental concern as criteria of materialist and post materialist values system*, Humanica 3(5).
29. Leonavičius, V. (2003). *Visuomenės dalyvavimas buitinių atliekų tvarkyme kaip socialinės kaitos kriterijus: sveikatos sociologijos atvejis*. Environmental research, engineering and management. Kaunas: Technologija.
30. Leonavičius, V. (2007). *The patterns of environment and health concern in contemporary Lithuania*. Sabiedrība un kultūra: rakstu krājums. Liepāja.
31. Levitt S. D., Dubner S. J. (2007). *Keistonomika. Išdykėlis ekonomistas tyrinėja nematomąją pusę*. Vilnius: Eugrimas.
32. Lindhqvist, T. (2000). *Extended producer responsibility in cleaner production: policy principle to promote environmental improvements of product systems*. IIIIEE Dissertation, Lund.
33. Malisova, H. (2004). *Leadership and Sustainability*. Pasiektas 2009 05 15.
34. Mudacumura G., M., Mebratu D., Haque M., S. (2006). *Sustainable development policy and administration*. Taylor & Francis Group.

35. Research Committee on Environment and Society RC24, Barcelona Manifesto, *Perspectives on a Role for Environmental Sociology in an Uncertain World*. Pasiektas 2009 04 12, adresu: http://www.isa-sociology.org/rcs/rc24_barcelona_manifesto.htm.
36. Rinkevičius, L. (1998). *Ekologinė modernizacija ir jos perspektyvos Lietuvoje: požiūriai, lūkesčiai, veiksmai*. Daktaro disertacija, KTU, Kaunas.
37. Skaržauskienė A. (2008). *Sisteminis mąstymas kaip kompetencija lyderystės paradigmoje*. Socialiniai mokslai, vadyba ir administravimas. ISM, Kaunas.
38. Skolimowski, H.(1992). *Ecophilosophy as a Tree of Life*. Pasiektas 2009 05 15.
39. Šežienė, V., Rimavičius R., Kerpauskas, A., Braziulis, R. (2007). *Aplinkosauginio švietimo fondo (FEE) vykdomos programos Lietuvoje*. Kaunas, Lietuvos žaliųjų judėjimas.
40. Šliogeris, A. (2008). *Mums liko keli dešimtmečiai*. „Žalioji Lietuva“ Nr. 20(312) ISSN 1392-7167.
41. Telešienė, A. (2006). *Ekologinis diskursas 1989-2005m*. Daktaro disertacija, KTU, Socialinių tyrimų institutas.
42. Tereškinas, A. (2001). *Kūno žymės: seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje*. Vilnius: Baltos lankos.
43. UAB Ekokonsultacijos. (2006). *Antrinių žaliavų perdirbimo plėtros 2006-2010 metų galimybių studija*. Pasiektas: 2009 05 10 adresu www.ekokonsultacijos.lt/index.php3?Id=213.
44. *Valstybinis strateginis atliekų tvarkymo planas*, patvirtintas 2007 metų spalio 31d. LR Vyriausybės nutarimu Nr. 1224 (Žin., 2007, Nr. 122-5003).
45. Vilniuje pristatytas aplinkosaugai skirtos *ES paramos poveikis*. Ataskaita. Pasiektas: 2009 01 09 adresu: <http://www.apva.lt/neigaliems/naujiena.php?id=1228913454>.
46. Zohar D., Marshall I. (2006). *Dvasinis kapitalas. Gerovė, kuri gali padėti išlikti*. Vilnius: Tyto alba.

P R I E D A I

PRIEDŲ SĄRAŠAS

- 1 priedas Pradinis empirinio tyrimo klausimynas / temos
- 2 priedas Respondentų matrica
- 3 priedas Pirmo respondento interviu metu išsakytos mintys
- 4 priedas Antro respondento interviu metu išsakytos mintys
- 5 priedas Trečio respondento interviu metu išsakytos mintys
- 6 priedas Ketvirto respondento interviu metu išsakytos mintys
- 7 priedas Penkto respondento interviu metu išsakytos mintys
- 8 priedas Šešto respondento interviu metu išsakytos mintys
- 9 priedas Septinto respondento interviu metu išsakytos mintys
- 10 priedas Aštunto respondento interviu metu išsakytos mintys
- 11 priedas Devinto respondento interviu metu išsakytos mintys
- 12 priedas Dešimto respondento interviu metu išsakytos mintys
- 13 priedas Vienuolikto respondento interviu metu išsakytos mintys
- 14 priedas Dvylikto respondento interviu metu išsakytos mintys
- 15 priedas Trylikto respondento interviu metu išsakytos mintys
- 16 priedas Keturiolikto respondento interviu metu išsakytos mintys
- 17 priedas Penkiolikto respondento interviu metu išsakytos mintys